

انديال خوشال

ليکوال

محمد اسماعيل يون

۱۳۸۷ل کال

Ketabton.com

سمسور ويب پاڻه

محمد اسماعيل يون

سریزه

له ۱۳۷۱ څخه تر ۱۳۸۰ ل کال پورې په کابل پوهنتون، پښتو خانګه کې پر تدریسي چارو بوخت وم، په څو سمسترونو کې د خوشال پېژندنې مضمون د تدریس چارې ماته راسپارل شوې وې، خو د یادو کلونو په ترڅ کې دا مضمون چې په دوو سمسترونو کې تدریسېده، په متواتر ډول ماته نه و راسپارل شوی، نو ځکه خو د یو منظم تدریسي کتاب د لیکلو چارې برابرې نه شوې. ما د تدریس پر مهال اکثره د خوشال بابا په اړه له متفرقه اثارو، د بابا له خپلو اثارو او د نورو استادانو له هغو لکچرونو څخه ګټه اخیسته، چې تر دې دمخه لیکل شوي وو او دا مهال زموږ په واک کې وو. یاد کلونه هغه مهال و، چې د بېلابېلو جګړو او نورو ډول ډول بندیزونو له امله پوهنتون لکه چې پخوا و او یا اوس دی، هسې او داسې نه و، نږدې څلور نیم کلونه پوهنتون په مهاجرت او نږدې نور پنځه کلونه یې په بندیزونو کې تېر کړل. خو هغه وخت، کله چې هم د تدریس زمینه برابره شوې، له ماسره د خپل هر تدریسي مضمون لپاره د یوه تدریسي اثر د رامنځته کېدو هیله پیاوړې شوې ده، د خوشال پېژندنې مضمون د تدریس پر مهال ماته دا څرګنده شوه چې محصلین د خوشال د ژوندانه او مبارزو ترڅنګ د هغه فکري نړۍ لید ته هم زیات لېوال دي. د ۱۳۷۹ ل کال په لومړیو کې ما د خپلې علمي ترفیع (پوهنملۍ علمي رتبې) لپاره د (خوشال اندو ژوند ته یوه لنډه کتنه) تر عنوان لاندې موضوع ثبت کړه. د پوهنتوني ترفیعاتو له قانون سره سم د یو کال په موده کې باید د ترفیع اثربشپړ شي. د هغه وخت د حالاتو، ستونزو، بوختیاوو او تنګسیاوو په پام کې نیولو سره مې کله کله د ترفیع پر دې ټاکلې موضوع هم کار کاوه، نو کله چې د ترفیع ټاکلې وخت راوړسېد، دا اثر هم د ترفیعاتو له غوښتنو سره سم بشپړ

شو. د علمي ترفيع په توگه ددې اثر د ټاکنې پر مهال، زما هدف دا و چې دا اثر تر ترفيع وروسته د يوه تدريسي او يا هم د يوه مرستندوي تدريسي اثر په توگه محصلينو ته وړاندې کړم، د تدريس په بهير کې ددې اثر اډانه او منځپانگه ورو ورو پسې بډايه او بيا به يې وروسته د يوه مناسب تدريسي کتاب په توگه چاپ کړم، خو د تېرو کلونو په بهير کې ماته د گڼو نورو عواملو او بوختياوو له امله ددې زمينه برابره نه شوه، چې يا پر دې اثر نور کار وکړم او نه هم د تدريس په بهير کې ماته د خوشال پېژندنې مضمون را په برخه شي، چې په عملي ډگر کې ددې اثر نيمگړتيا پوره او کره کړم او د بشپړتيا لپاره يې کار وکړم، نو په دې خاطر نږدې اته کلونه دا اثر همداسې پاتې شو. اوس ځينې هغه ناچاپ کتابونه چې ما په دې اثر کې معرفي کړي و، چاپ شوي هم دي، لکه د سرمحقق عبدالله بختاني خدمتگار (خوشال خان خټک او څو نور فرهنگيالي خټک) او د مېرمن خديجه فيروزالدين (د خوشال ژوند او مبارزه)، سربېره پر دې سرمحقق زلمی هېوادم ل ((ننگيالی د زمانې)) په نامه يو اثر چې د خوشال پېژندنې په برخه کې يو ډېر پراخ، هراړخيز او شارح اثر گڼل کېږي او تردې دمخه د بابا په اړه نورو اثارو ته يې هم په کې اشاره کړې، ليکلی او چاپ کړی دی. له دې اثر څخه د کابل پوهنتون د ژبو او ادبياتو پوهنځي د ۱۳۸۶ او ۸۷ کلونو د ماسترۍ پروگرام د محصلينو لپاره د خوشال پېژندنې مضمون د يوه تدريسي کتاب په توگه هم گټه پورته کېده. دغه راز په تېرو څو کلونو کې د بابا د فکر او ژوند په اړه نورې په لسگونو ليکنې هم شوي او د بابا د ژوند د څلورسومې کليزې په وياړ په جرمني کې د افغانستان د کلتوري ودې ټولنې له خوا يو نړيوال سيمينار هم جوړ شوی و او د بابا په اړه ځينې نور اثار هم چاپ شوي دي.

په دې شپو ورځو کې زه غواړم خپلې تېرې ليکنې او کړي کار يو ځل بيا له نظره تېر او ځينې ليکنې چاپ کړم، نو (د خوشال اند و ژوند ته يوه

کتنه) اثر مې هم په دې لړ کې، د علمي ترفيع د يوې ټايپي نسخې له مخې کمپوز ته برابر کړ. دا اثر مې په نوې بڼه کمپوز کړ، په متن کې مې گوټې ونه وهلې او د هغه وخت د شرايطو د يوه محصول اثر په توگه مې هماغسې پرېښود، چاپ مې ورته ځکه مناسب وگاڼه چې د خوشال بابا په باب چې هر څومره اثر وليکل شي بيا به هم کم وي، د خوشال بابا په جامع فکر کې داسې څه شته چې هر څوک ترې خپل خپل تعبير واخلي او يا هم بابا هر چاته د هغه د ذوق مطابق يو فکر ډالۍ کړي. د چاپ بله اړتيا مې دا وگڼله چې لا اوس هم د ژبو او ادبياتو پوهنځيو د پښتو خانگي ليسانس دورې ته د خوشال پېژندنې د يوه بشپړ تدریسي کتاب اړتيا ده، نو که دا اثر لږ تر لږه د يوه مرستندوی درسي اثر په توگه کار وکړي، زما يو هدف به ترلاسه شوی وي.

د تدریس په بهیر کې کېدی شي دا اثر بشپړ او د محصلینو اړتیا له دې اړخه تر یوه حده پوره کړي. نور نو خوشال داسې یو څوک نه دی چې څوک دې هغه په یو کتابگوټي، کتاب او یا هم څو کتابو، تشریح کړي او د هغه د فکر هر ژور لید ته دې ځان ورسوي، هر چا تر خپلې وسې د بابا اندوژوند ته یوه کتنه کړې، دا لړۍ به روانه وي او دا هم د همغو کتنو په لړۍ کې یوه کتنه ده.

((د خوشال بابا اندوژوند ته یوه کتنه)) څخه مې (اندیال خوشال) ته ځکه د اثر نوم وړ بدل کړ چې د اندیال، (مفکر) خوشال د فکر څېړنې ته لا ډېره اړتیا ده.

سره له دې چې د بابا د شخصي، ټولنیز او سیاسي ژوندانه د هر ډگر څېړنه موږ ته د ژوند او روزگار ډېرې تجربې را په برخه کوي او دا برخه نورې نورې څېړنې ته هم اړتیا لري، په تېره بیا دا چې دا تجربې تراوسه پورې راغځېږي او تکرارېږي او موږ باید له هغو څخه پند واخلو، خو د بابا فکر داسې دی، چې دومره، بکر، تازه او نایاب دی چې د زمانې پورې او

گردونه يې ځلا او ښکلا، موثريت او جذابيت کمولای نه شي، موږ د بابا له فکر څخه نه يوازې د افغان ملت د يو معمار او بنسټگر عنصر په توگه کار اخيستلای شو، بلکې د بابا فکر د بشري نړۍ د سوکالۍ لپاره داسې يو ځلند مشعل دی چې د نړۍ د هر وگړي ذهن او فکر روښانولای شي. د بابا په تفکر کې داسې ستر مضمونونه، رازونه او گنجونه پټ دي چې هغه جغرافيايي او موسمي بريدونه نه پېژني او ((انسان)) د ((انسان)) په توگه ورڅخه گټه اخيستلای شي، نو ځکه خوزه د يوه وړانديز په توگه ټينگار کوم چې زموږ د انديال (مفکر) بابا د فکر خزانه بايد لا وپلټل شي او لا وشنل شي.

د همداسې ارمان د پوره کېدو په هيله

پوهندوی محمد اسمعيل يون

ارگ-د جمهوري رياست ودانۍ، کابل-افغانستان

۱۳۸۷ ل کال

لومړۍ خپرکۍ

د خوشال بابا پېژندګلوي

الف- ژوند: خوشال خان پر (۱۰۲۲) هـ ق کال چې له (۱۲۱۳ میلادي کال) سره سمون خوري، د اکوړې په سرای کې زېږېدلی دی. خپله خوشال خان هم همدا نېټه په خپل یو بیت کې ثبت او د هغې یادون یې کړې دي:

د هجرت زر دوه ویشت سن و

چې زه راغلم په جهان

خوشال خان د شهباز خان زوی، د یحیی خان لمسی او د ملک اکوړې کړوسی و. خوشال په خپله یوه قصیده کې خپل غور نیکه (ملک اکوړې) پورې خپله پېژندنه داسې کړې ده:

چې تورزن یم کان په کان
چې بل نه و هسې ځوان
چې په توره شو (سلطان)
شو دخپل ولس تورخان
چې زه راغلم په جهان
قردان شاه جهان
په ولس شوم حکمران (۱)

زه خوشال د شهباز خان یم
شهباز خان د یحیی خان
یحیی خان د اکوړې و
د اکوړې پادشاه په دور
د هجرت زر دوه ویشت سن و
د هغه دور پادشاه و
د پلار ځای و ماراکوړې

1

خو نسبنامه چې د خوشال بل منشور اثر دی او لومړی ځل افضل خان په تاریخ مرصع کې ځی کړی او بیا په مستقل ډول هم چاپ شوی دی، خوشال خپله پېژندګلوي په ترتیب سره په (شلم) پښت خرنسبون بابا، ته رسولې ده.

خوشال په نسبنامه کې وایي:

((خوشال خان د شهباز خان، شهباز خان د یحیی خان، یحیی خان د ملک اکوړې، ملک اکوړې د درویش چې مشهور په چنګو دی، چنګو د تمن، تمن

(۱)- د خوشال خټک کلیات لومړۍ ټوک، د افغانستان اکاډمۍ ۱۳۵۸ ل کال لېنډۍ، د محمد صدیق روهي له خوا د خوشال خان خټک پېژندګلوي، نهه ویشتم مخ.

د حسن، حسن د شيخ علي، شيخ علي د عطا، عطا د بتي، بتي د انو، انو د برگويټ، برگويټ د تري، تري د تورمان، تورمان د لقمان چې مشهور په خټک دی، لقمان د ککي، ککي د کرلان، کرلان زوی د هوني دی او هوني داخل په اولاد د سړبن دی چې اولاد د شرکبون دی. (1)

دا د خوشال د زېږېدو او اصل و نسب په باب په خپله د خوشال خرگندونې وې اوس راځو د خوشال ژوند پېښو ته:

ب- ژوند پېښې: خوشال بابا څو اړخيز شخصيت و؛ هم شاعر و، هم ليکوال، هم تورزن و، هم توريال و، هم سياستپوه و، هم سياستوال، هم ټولنپوه و، هم رنځپوه، هم عالم و، هم مارشال، هم ښکاري و، هم فلسفي، هم ټبر پوه و، هم ملتپال، خو لنډه دا چې هر څه و او ډېر زيات انساني ارزښتونه، صفتونه او هنرونه په کې راټول شوي وو. خوشال خان د ژوند د هر ډگر د مبارز په توگه په ژوند کې له زياتو ستونزو، پېښو او کړاوونو سره مخامخ شوی و. دا پېښې اکثره ده په خپله هم په خپلو ليکنو کې ځای کړي او نورو ليکوالو او خوشالپوهانو هم د هغو يادون کړي او هغه يې ثبت کړي دي.

موږ به دلته د همدغو ثبت شويو پېښو لنډيز را واخلو. استاد محمد اصف صميم په لومړي گام کې په خپله د خوشال او په دويم گام کې د ځينو نورو ليکوالو اثار په ډېر دقت خپرلي او د خوشال ژوند پېښې يې گام پر گام تعقيب کړي دي. دا پېښې چې د تاريخي تسلسل له مخې خپرل شوي، دلته يې په ترتيب سره وړاندې کوو:

* ۱۰۲۸ق (۱۶۱۸ع):

خوشال شپږ کلن و چې په لنډي سيند کې لاهو (ډوب) شو.

* (۱۰۳۰ق، ۱۶۲۰ع):

(1) نسبنامه د خوشال خان خټک او افضل خان، د حبيب الله رفيع سريزه، سمون او سپړنه ۱۳۷۸ل کال، ۳- ۲۳ مخونه

اته کلن و چې له خپر نه پرې کانی را پرېوته او سخت ژوبل شو.

* ۱۰۳۵ ق (۱۲۲۵ع):

په هغه برید کې له خپل پلار (شهbaz) سره ملگری و، چې د باکو خان یوسفزي په مشرۍ پر خټکو وشو.

* ۱۰۴۰ ق (۱۲۳۰ع):

لومړۍ واده یې له توتیا (د اشرف خان له مور) سره وشو، د واده پر ورځ د سختې تبې له امله خسر کره هم د تگ نه و، ناوې یې نیا (قذیفې ادې) راوسته، د خان دا تبه د ولس ورځې اوږده شوه.

* ۱۰۴۰ ق (۱۲۳۰ع جون- جولای):

د واده پر ورځ یې د تبې له امله مور ته چا وویل چې پرستن پرې ټینګه کړي چې خولې شي، پرستن یې پرې ټینګه کړه، ښځې پرې کېناستې، ساه یې تنګه شوه، هلاکت ته نږدې شو، بې حاله بې ساه پروت و، ژړا انګولا شوه خو ساه په کې وغورېده.

* ۱۰۴۲ ق (۱۲۳۲ع):

په شل کلنۍ کې یې په شاعری لاس پورې کړ لومړۍ شعر یې دا ګڼل کېږي:

عقل سل د مصلحت بندونه جوړ کا

چې د عشق سیلاب پرې راشي واړه نوړ کا

* ۱۰۴۲ ق (۱۲۳۲ع):

پر عیسی خېلو یې برید وکړ.

* ۱۰۴۴ ق رمضان ۹ (۱۲۳۵ع ۱۷ مارچ):

اشرف خان زوی یې وزېږېد.

* ۱۰۵۰ ربیع الثاني ۱۷ (۱۲۴۰ع جولای):

په تاراګر کې د شاه جهان د زوی مراد بخش له دولس زریز لښکر سره ملګری شو او د مغولي حکومت د مخالفو ځواکونو په خپلو کې یې لوی لاس و.

* ۱۰۵۰ ق د شوال لومړۍ (۱۲۴۱ ع جنوري):
پلار یې له یوسفزیو سره په جګړه کې سخت ژوبل شو او له همغه ټپ نه شو ورځې وروسته مړ شو.
خان وایي:

سن د هجر زر پنځوس
چې شهید شه شهباز خان

* ۱۰۵۰ شوال ۵ جمعه (۱۲۴۱ ع جنوري):
خان د خټکو مشر شو.
* ۱۰۵۰ ق، (۱۲۴۰ ع):
له شیخ رحمکار (کا کا صاحب) سره تر ملاقات او دعا اخیستو وروسته یې لښکر تیار کړ او د یوسفزیو پر سیمه یې یرغل وکړ او بری یې وګاټه او د خپل پلار تر بدل اخیستو وروسته بریالی کور ته راستون شو.

* ۱۰۵۰ ق ذیقعه (۱۲۴۱ ع):
پر یوسفزیو باندې تر بري وروسته ورته شاه جهان د یوه فرمان په ترڅ کې د شهباز خان رسمي او قومي مقام وسپاره.
* ۱۰۵۰ ق محرم شپږمه (۱۲۴۲ ع اپریل ۷):
سعادت خان زوی یې وزېږېد چې خان یې د زوکړې ماده په ((غازي دل)) کې رانغښتې ده.
* ۱۰۵۲ ق (۱۲۴۲ ع):

د کوات د خټکو په شمال کې يې په ((رېسې)) کې د شاه جهان له مشر زوی دارالشکوه سره وکتل چې د ايرانيانو د مقابلې لپاره (کندهار) ته روان و.

* ۱۰۵۲ق (۱۲۴۲ع):

د شاه جهان زوی دارالشکوه له ((محال)) نه بې برخې کړ.
* ۱۰۵۳ ربيع الاول يوولسمه (۱۲۴۳ جولای دويمه):
بهرام خان ورکړه وزېږېد، خان يې د زوکړې ماده ((بخت بابا آمد)) ويلې ده.

* ۱۰۵۵ق / ذوالحجه / لومړۍ (۱۲۴۵ / جنوري ۲۷):

د شاه جهان د کشر زوی مراد بخش په هغه لښکر کې دويم ځل ملگری شو چې د بلخ او بدخشان ماموريت ته د تگ په لړ کې پېښور ته راغی.

* ۱۰۵۵ق (۱۲۴۵ع):

پر دغه کال يې دا قصيده وويله:

د ډهلي د ښهر ښه شان او شوکت و
لور په لوري ښکلي ښکلي عمارت و
که ددې ويلو حال له مانه غواړې
په حساب کې واوره کال د ((قرشت و))
ابتدا ددې بيان په نماز پېښ و
د مانبام په وخت يې شوی نهايت و

* ۱۰۵۵ق (۱۲۴۵ع):

لومړی ځل يې د بلخ او بدخشان په مهم د (اصالت خان) تر مشرۍ لاندې برخه واخيسته.

* (۱۰۵۲ ربيع الثاني ۲۷) (۱۲۴۲ جون):

له خپلو پليو (پياده) لښکريانو سره اصالت خان پنجشېر ته ورغی.

* ۱۰۵۲ جمادي الاولى ۳ - ۴ (۱۲۴۵ جون وروستی):

تر دغه وخته يې د بهادر خان داودزي او اصالت تر مشرۍ لاندې په بلخ او بدخشان کې د ستاينې وړ خدمتونه وکړل.

* ۱۰۵۲ جمادي الاولى ۱۵ (۱۲۴۵ جون وروستی):

د بلخ د مهم په لړ کې نهرين (د کندوز په جنوب کې) نه نيلاب ته لاړ. پر ۱۰۵۲ د افغانستان او تاجکستان پر پوله پرته سيمې حضرت امام صاحب ته لاړ.

* ۱۰۵۸ ق (۱۲۴۷ ع):

عابد خان ورکړه وزېږېده چې خان يې تاريخ ((عابد خاني زلی رسيد)) ويلي دی.

* ۱۰۵۹ وری دولسمه (مارچ - اپريل ۱۲۴۸ ع):

دغه قصيده يې وويله:

چې موسم مې د گلونو د گلزار شي
نرم نرم ترشح په مرغزار شي
زراته پنځوس کلونه د هجرت وو
د نورو په دولسم چې دا گفتار شي.

* ۱۰۵۹ صفره وروستی (۱۲۴۸ع د اپریل دویمه):

له اټک نه پورېوت او د میرزا ابوالحسن (اصف خان) د یوې ښکلې ماڼۍ
او باغونو د زړه راښکونکو منظرو په باب یې یو اوږد نظم ووايه.

* ۱۰۵۹ ق (۱۲۴۸ع):

شاه جهان د یوسفزیو سردار کړ.

* ۱۰۵۹ ق (۱۲۴۸ع):

دارالشکوه ترې منصب او سرداري واخیستل.

* ۱۰۵۹ ق (۱۲۴۸ع):

پر دغه کال چې شاه جهان له ایرانیانو څخه دکندهار د نیولو په نیت د مهم
د انتظام په لړ کې کابل ته، ته او پر اباسین پورېوت، خان یې هرکلی وکړ او
تر (ډکې) پورې ورسره ملگری لاړ بیا وروسته کابل ته هم ورغی او هملته
ورته شاه جهان د یوسفزیو د ملک انتظام وسپاره.

* ۱۰۶۰ محرم (۱۲۴۹ع):

نظام زوی یې وزېږېده چې خان یې د زوکړې دا تاریخ ووايه: ((نظام کل
وجود)).

* ۱۰۶۱ ق د صفرې ۱۳مه (۱۲۵۵ع):

ظفر زوی یې وزېږېد چې خان یې د زوکړې ماده ((کل ریاض)) ویلې ده.

* ۱۰۶۲ ق جمادی الاولی (۱۲۵۲ع):

د خان دوه زامن سکندر خان او کمال خان پر همدغه کال وزېږېدل.

* ۱۰۶۲ ق، (۱۲۵۲ع):

دا نظم یې پر همدغه کال ووايه.

کله ما وتـــه ویل کړې چې خدمت کړه
په خدمت کې دل نشین د شاه جهان شه
حق نا حق خونونه کړه د مسلمانو

په هر شان يې خواروه د دوی حرمان شه.

* ۱۰۲۲ق رجب ۲۴ (۱۲۵۲ع جون جمعه):

د خان مرشد حضرت شيخ رحمكار (كاكا صاحب) د اتياو كلونو په عمر،
د جمعي د خطبې پر وخت وفات شو او ماښام يې جنازه خاورو ته سپارل
كېده، خان يې هم د جنازې د بازو اوچتولو نېكمرغي ترلاسه كړه.

* ۱۰۲۳-۱۰۲۴ق (۱۲۵۲-۱۲۵۴ع):

دغه يو كلنه موده يې له ښځينو سره په جنگونو تېره شوه.

* ۱۰۲۳ق (۱۲۵۲ع):

د عبدالقادر خان زوكړه چې په خپله، نوم يې د تاريخي مادې پرځای پرې
ايښی دی.

* ۱۰۲۹ق رمضان ۲۴ (۱۲۵۹جون):

د اورنگ زېب د دويم ځل تخت گټنې پر وخت خان له دارالشكوه نه د
خفگان له امله په پښتونخوا كې د اورنگ زېب ملاتړ وكړ.

* ۱۰۷۰ق (۱۲۵۹ع):

د تيرا په مهم ووت او د اورنگزېب د مخالفو ځواكونو تر ځپلو وروسته
بېرته خپلې سيمې ته راستون شو.

* ۱۰۷۰ق (۱۲۵۹ع):

د جلبې پر ميدان يې د دارالشكوه د ملگري باكوخان تر ماتولو وروسته
دا بيتونه وويل:

هر څوك دې خپل يون كا كارغه دی كه كوتره
څوك چې خپل هنر بدل كا خپله چار كاندي اوتره

* ۱۰۷۰ ق (۱۲۵۹ ع):

د تیرا تر پېښو وروسته یې یوسفزیو ته ماته ورکړه، په دغه لښکر کې ورسره درې زامن (اشرف خان، بهرام خان او سعادت خان) هم ملګري وو او اشرف خان په لومړي ځل د پلار تر بولي (قوماندې) لاندې په جنگ کې برخه واخیسته.

* ۱۰۷۰ رجب ۲ پنجشنبه حمل (۱۲۲۰ ع فبروري):

د تیرا له مهم نه بریالی راستون شو، په کوات کې ورته د بنگښو د مشرانو شېر محمد خان کواتي مور (بي بي دوره) چې د زوی په غیاب کې د قوم مشره وه، مېلمستیا وکړه.

* ۱۰۷۲ ق لړم (۱۲۲۱ اکتوبر نومبر):

خیراباد ته مخامخ یې په اباسین کې بېړۍ د دوو گټو ترمنځ دوه نیمه شوه، سعادت خان او بهادر خان ورسره وو، یوه تخته پاتې شوه، تخته او بو بښکته پورته خوځوله، د شپې ناوخته پرې یوه پهره رابرابره شوه او بچ یې کړل.

* ۱۰۷۴ د جمادي الثاني نیمايي جمعه (۱۲۲۵ فبروري):

د پېښور د صوبه دار سید امیر خوافي خان په حکم پېښور ته راغی، تر دریو ورځو وروسته یې ونيو، پنځسېری بېړۍ یې ورواچولې او تر دوو میاشتو ایسارولو وروسته یې د روژې په نیمايي کې ډهلي ته واستاوه.

* ۱۰۷۴ ق جمادی الثاني (۱۲۲۵ فبروري):

دا قصیده یې پر همدغه وخت وویل:

و مغولو ته خبرې پوه وړېوز کړم

سر مې پرېوزه که به سر ورته بیا کوز کړم

* ۱۰۷۴ شعبان (۱۲۲۵ اپریل):

دا قصیده یې ډهلي ته د تگ پر لار وويله:

زمانې له نېو یارانو نه مه جور کړم
خه بلا یې مبتلا په ډېر ضرور کړم
دا بیان مې د غعد په کال ویلی
په شعبان چې د لاهور په سیند عبور کړم.

او دا قصیده یې هم همدا وخت وويله چې مقطع یې ده:

ما خوشال په خوب دا حال لیدلی نه و
چې به دا د غم بیتونه په پنجاب کښم.

* ۱۰۷۴ ق رمضان نیمایي (۱۲۲۵ ع):

په ډیلي کې مغولي دربار ته وروستل شو.

زه هم په وسط د رمضان کوچمال کوچمال
ورغلم دربار ته زر خلور او یا و کال

* ۱۰۷۴ ق شوال (۱۲۲۵ جون):

مغولي دربار ته د پېښور د صوبه دار سید امیر خان هغه لیک ورغی چې
پکې غوښتل شوي وو؛ خوشحال باید نه په ضمانت خوشې شي او نه په
رعایت، ځکه دده خلاصون گټه وډي پیدا کوي.

* ۱۰۷۴ ق (۱۲۲۵ ع):

بختناک زوی یې وزېږېد.

* ۱۰۷۴ ق ذيقعدہ (۱۲۲۵ جولای):

د رنتهبور له کوټ نه يې اگري ته بوت.

* ۱۰۷۵ ق (۱۲۲۵ع):

فراقتنامه يې په رنتهبور کې بشپړه کړه:

دوه سوه شل بيتونه دي يوولس بنده بنه

ما په رنتهبور کې د زړه تاو پرې سړاوه

* ۱۰۷۵ ق (۱۲۲۵ع):

دا بولله يې پردغه کال وويله:

يوهسې ستوری وخت پوه دا بده زمانه

چې گزي يې د لمبه غوندي تر خوله ځي زبانه

دا کال مې په حساب کې پوره (عين غين هې) و

پخپله به پرې پوه شي چې سړی وي فرزانه.

* ۱۰۷۵ دنوي کال ورځ (۱۲۲۵ع):

دا بولله يې هم د رنتهبور د ورځو پيدا وړدی:

هغه خدای چې بندي کړی يې خوشال

هم هغه به يې خلاصی کا په هر حال

زر پنځه اویا کلونه د هجرت وو

په اغاز د نوي کال شو دا مقال

* ۱۰۷۲ ق رمضان / لسمه (۱۲۲۲ اپریل):

اشرف خان ته يې له رنتهبور نه دا وصيت نامه وليکله:

((اووه پرکه وصيت نامه مؤکده په ډېر تاکید موشحه په مبالغه شديد ،

چې فرزند ارجمند ، د اشرف خان واره فرزندان جميع خواهان ، ياران دې په

دا عمل وي ، عمل دې د هريوه پرې تل وي ، د ما د قيد په حادثه د اولس

اووه قسمه عالم داخل دی...))

* ۱۰۷۲ ق (۱۲۲۵ع):

خان خپله دستارنامه د رنټهبور د اورنگزېب په زندان کې وليکله:
انشاء قطعه يې دا وويله:

دا کتاب چې په پښتو خوشال انشاء کې
پخوا نه دی انشاء کې پښتانه
که تاريخ يې د انشاء له مانه غواړي
وايم دا بس دی محنت د بېلتانه

* ۱۰۷۲ ق ذيقعدہ پنځمه (۱۲۲۲ع جون):

له رنټهبور نه اگري ته بوتلل شو او له همغه ځايه بيا خوشې کړای شو.

* ۱۰۷۷ ق رجب لومړی (۱۲۲۷ فبروري):

له زندان نه تر خلاصون وروسته په ډهلي کې نظربند و، ماسخوتن مهال
پر آس سپور و، له اسه پرېوت او پښه يې ژوبله شوه.

* ۱۰۷۷ ق رجب څلورمه (۱۲۲۷ فبروري):

له آسه تر پرېوتو درې ورځې وروسته يې دا قصيده وويله:

چې بهتر تر هر نعمت دی
که نعمت دی روغ صورت دی
ما چې دا قصيده ووي
په ډهلي مې اقامت دی
څلورمه درجه بڼه
زراووه اويي هجرت دی.

* ۱۰۷۹ ربیع الاول (۱۲۲۸ع اگست):

فرحت خان زوی يې د هندۍ مور له غېږې پيدا شو.

* ۱۰۷۹ ق لومړی خور لسمه (۱۲۲۸ع):

دويم ځل د اورنگزېب منصبدار شو.

* ۱۰۷۹ ق (۱۲۲۸ ع):

له هند نه وطن ته راغی.

* ۱۰۷۹ ق (۱۲۲۸ ع):

د لنگر کوټ له جوړولو سره یې مخالفت وکړ.

* ۱۰۸۰ ق (۱۲۲۹-۷۰ ع جون):

مهابت خان لنگر کوټ جوړ کړ چې خان ورسره د خپل اختلاف او ناخوښۍ

یادونه داسې کوي:

لنگر کوټ مغلو ساز کړ

زه په ننگ بیا د افغان شوم

که یوسف و که مندر و

زه د دواړو نگهبان شوم.

* ۱۰۸۰ ق (۱۲۲۹ ع):

پر دغه کال کابل ته لاړ او دا غزل یې هم هلته ووايه:

چې ښه ترویت دخپلې چارې ځیر کړ

ځان مې واړه حبطه په خپل تدبیر کړ

پوره زراتیا کلونه په کابل کې

دا غزل مې په بیاض باندې تحریر کړ.

* ۱۰۸۰ ق (۱۲۲۹ ع):

مشره بي بي (توتيا گلہ) يې پر همدغه کال ومړه.

پوره زراتيا کلونه دهجرت وو

چې دمور په خوا مې ومړ مشر کور.

* ۱۰۸۰ ق صفر (۱۲۲۹ ع جولای):

د پلار د وفات پر دېرشم کال يې مور وفات شوه.

چې د پلار د مرگې مې تېر شو پوره قرن

د صفرې په مياشت ومړه زما مور.

* ۱۰۸۰ ق صفر (۱۲۷۰ ع جون):

دا بولله يې وويله:

په ځان او په جهان کې ما دوه څيزه دي وکښلي

په ځان کې دواړه سترگې په جهان کې واړه کښلي

دوه بهره دوه مطلع لري که دا قصيده گوري

زريو اتيا کلونه په صفر کې ما ويلي.

* ۱۰۸۱ شوال وروستی (۱۲۷۱ ع مارچ):

دا بولله يې وويله:

نا خلف چي حواله کړپه تقدير
نصيحت ورباندي نه کاندي تاثير
دشوال وروستۍ ورځ کال د ((غفا)) دی
ما چي دا شپېته بیتونه کړل تحریر.

* ۱۰۸۱ ق ذوالحجه (۱۲۷۱ ع می):
له دوه کلنۍ نس ناستې (اسهال) نه روغ شو.
که دعا ده که توبه ده که دارو
و خوشال خټک ته خدای ورکړه شفا
په دوه کاله د اسهال په رنځ اخته و
ترې خلاصۍ په ذوالحجه و د غفا

* ۱۰۸۱ بوکه (دلو) (۱۲۷۱/جنوري- فبروري)
ددې کال د ودانۍ اټکل په دې قطعه کې کوي:
د غفا په بوکه پرېوتې په غرونو
تر کابلۍ تر اټکه سپینې واورې
شکر زړه درست جهان سره گلزار شي
د بد کال په سرخو بیا شوې تورې خاورې.

* ۱۰۸۳ ق محرم دویمه (جمع) (۱۲۷۲ ع اپریل ۳۰):
د خیبر جنگ په پښتونخوا کې د مغولي صوبه دار محمد امین په حکم
وشو او خوشال پکې د یوه محسن په توګه د هغه ملاتړ وکړ، خو پښتنو د
ایمل خان مومند او دریا خان اړیدي په مشرۍ څلوېښت زره مغولي پوځ
تس نس کړ.
* ۱۰۸۳ ق محرم درېیمه / شنبه (۱۲۷۲ ع اپریل می دویمه):

دا قطعه يې د خيبر جنگ يوه لنډه خو ژوره نقشه انځوروي:
دويم د محرم ورځ د شنبې کال د غفج
نه غشي و و نه توري چې مغولو وکړي پج
شينوارو افریدو يود ډکې خوارو مومندو
روپۍ يې په خروار، يورې مهران واره په چج

* ۱۰۸۳ ق ربيع الاول لومړۍ (۱۲۷۲ ع جون):
بهرام ورپسې د مغولو په لمسون راواخيسته.
* ۱۰۸۳ ق ذي القعدة وروستۍ (۱۲۷۳ ع مارچ):
له بهرام سره يې شخړې وشوې چې خان په کې لاسبری و.
* ۱۰۸۴ ق محرم نهمه (۱۲۷۳ ع اپريل ۲۷):
خان له نظامپور نه ډمبرې او غربي ته له مغولي پوځ سره دمقابلې لپاره
اږيدو ته د جرگې په نيت ورغی.

* ۱۰۸۴ ق محرم یوولسمه (۱۲۷۳ ع اپریل ۲۹):

مغولي پوځ له نظامپوره ولېښ، خان ورپسې د سونيالي پر غاښي ورواوښت، تريوه پهره جنگ وشو. د دښمن دولس كسه مړه او تر سلو زيات تپيان شول. د خان لښكر (ختك او اپريدي) تېر ماسپښين گاپو ته كوز شو.

* ۱۰۸۴ ق محرم دولسمه (۱۲۷۳ ع می لومړۍ):

له (گاپو) نه د (نيلاب) پر كليو ورغی ((توهه)) او نور كلي له يوې مخې ووهل شول، د كتروشل دېرش ځوانان ومړل، بند او ولجه هم دېر شول.

* ۱۰۸۴ ق محرم ديارلسمه (۱۲۷۳ می دويمه):

له نیلاب نه د مېرې ته روغ رمت راستون شو.

* ۱۰۸۳ ق محرم (۱۲۷۳ ع اپریل می):

بيا يې له بهرام سره په جگړو کې بری په برخه شو.

* ۱۰۸۴ ق محرم څوارلسمه (۱۲۷۳ ع می څلورمه):

د اپريديو مخور يې رخصت كړل او د جاروتو تړون لاسليك شو، نظام خان او عثمان يې دريا خان ته ولېږل.

* ۱۰۸۴ ق صفره اتمه (۱۲۷۳ می ۲۲):

اشرف خان يې د دريا خان په ليكلي غوښتنه له مغولو سره د روغې جوړې په نيت خيبر ته ولېږه، خو روغه ونه شوه.

* ۱۰۸۴ ق ربيع الاول اوومه (۱۲۷۳ ع جون ۲۵):

خان وایي: له بهرام سره مې د مقابلي لپاره ابراهيم کډو راوباله، هغه رږ
خواب راکه چې زما وسه نشته، ته توتکی پرېږده، زه هم یو خو ورځې
وروسته درېسې درځم، مقصود یې دا و چې که دی له موږ نه ورک شي، موږ
به په خوږه کې له بهرام سره روزگار وکړو، ماته ژړا راغله، مراد خان دمیتو
او مهمندي مې خپل وقهر بدل، ویل، موږ خو خپل سر د خدای رضا، ننگ
او د خان د نمک لپاره په میدان کې ایښی، د جنگ حکم مې ورکړ، دېرش
خلوښت سواره، د بهرام پر لښکر چې په یوه کړوه فاصله کې پروت و،
ورغلل، د بهرام لښکر وېږنېد تار په تار شو.

* ۱۰۸۴ ق شعبان اوولسمه (۱۲۷۳ نومبر):

پر نوبار باندې برید د خټکو او اړیدو په مرسته وشو. په دغه برید کې
د پښتنو مقابلي ته اورنگ زب، شجاعت خان او مهاراجه جسونت سنگه
ورولېږل.

* ۱۰۸۴ ق (۱۲۷۳ ع):

دا قصیده یې په تخت کوټ کې د استوگنې پر وخت وویله:

پرورده که دمغولو په نمک یم
د اورنگ له جوړه هم له غږېوه ډک یم
د افغان په ننگ مې وتړله توره
ننگیالی د زمانې خوشال خټک یم.

دا قصیده یې نظامپور نه د راتلو پر وخت وویله:

د فساد فکر مې نشته خدای حاضر دی
خپل ساعت به تېروم عمر اخږدی
د چا زړه به هسې روغ په دنیا نه وي
د خوشال خټک چې چاود ځنې خاطر دی.

* ۱۰۸۴ ق (۱۲۷۳ ع):

په تیرا کې یې له دریا خان، تاتار خان، شایبک خان کواتي او ملک خواس
خان سره لویه جرگه وشوه او پر نوښار یې د برید پرېکړه وکړه.

* ۱۰۸۵ ربيع الاول لومړۍ (۱۲۷۴ ع جون):

له بهرام سره یې بیا په دې جنگ ونښت چې بهرام د مهابت خان په لمسون
غوښتل چې خان د چرات په جنوب کې له توتکي نه وباسي، یانې مهابت
خان به د بهرام پر ځای بیا مشري اشرف خان ته ورکړي، خو بهرام بريالی نه
شو، البته خان له بهرام سره په ټولو نښتو کې سور مخ و.

* ۱۰۸۵ ق/د محرم وروستۍ ورځې (۱۲۷۴ ع):

له خوږې نه د تیرا پر لور وخوځېد، د ربيع الاول پر لومړۍ ورځ د تیرا
میدان ته روسېد.

* ۱۰۸۴ ق ربيع الاول ۱۵ (۱۲۷۴ ع جون):

د دریا خان افریدي د ورور تاتار خان فاتحې ته ورغی.

* ۱۰۸۵ ق د جمادی الثاني وروستۍ (۱۲۷۴ ع):

په تیرا کې یې څلور میاشتي پوره کېدونکې وې، چې د یوسفزیو
دملکانو (عبدال، طالي او اخترعلي) په بلنه د یوسفزیو پر لوري وخوځېد.

* ۱۰۸۵ ق د رجب وروستۍ (۱۲۷۴ ع):

رستم ته لار او هلته یې په شپږو ورځو کې خپله ۹۱۹ بیته منظومه پښتو
بازنامه ولیکله:

په نهه سوه اونولس بیته تم شوه
خاتمه ددې نظم په رستم شوه
زر پنځه اتیا کلونه د هجرت دي
د رجب ورځې اخر شوې نهایت دي
په لړم کې مې شروع بازنامه کړه
په شپږ ورځې مې تمامه په خامه کړه.

* ۱۰۸۴ ق ربيع الاول (۱۲۷۴ ع جون):

له خوږې نه د تيرا ميدان ته ورسېد:

* ۱۰۸۵ د جمادى الثاني وروستۍ (۱۲۷۴ ع اکتوبر):

خان د راز علي او حسن علي په ملگرتيا او د اوښ سوږو په بدرگه له تيرا نه يوسفزيو ته روان شو، په بازار کې له ايمل خان سره چې له تيرا نه يوسفزيو ته روان و، مخ شو، خان وايي چې سره کېناستو، خبرې مو سره وکړې، د جاروتو يې راته وويل، خو ما ورته وويل، چې که زه پوهېدلای، چې ته به راځې، نو درته ايسار شوی به وای، اوريدو ډېر ستونولم، خو ستون نه شوم، اړيدي مې رخصت کړل، د خخوبي پر لار د ايمل خان سړي راسره ډکې ته راغله، شپه مې هلته تېره کړه، سبا بېړۍ راغله، پکې پورې وتم، پر مومندو تېرېدو، ټولو ښه پښتونولي راسره کوله، مېلمستيا يې کوله، مومند مې ښه عالم وليد، خصوصاً نظر مومند عجب ځوان و، کمال خان يې ورور و، زما ډېر خوښ شو، ډېر ننگيالي مېړه و، د پنډيالي پر لار تر سيند پورې وتو، په ملاگوريو کې مو شپه کړه، د چنده په لار ټوټۍ او د خټکو سيمې ته راغلم.

* ۱۰۸۵ ق (۱۲۷۴ ع):

خپله خاني يې اشرف خان ته وسپارله.

* ۱۰۸۶ ق جمادى الاول لومړۍ (۱۲۷۵ ع می):

دمردان په شمال لويديځ ۲۵ ميلي کې، برمول ته لاړ او دا بولله يې وبولله:

بيا له کومه راپيدا شو دا بهار
چې په هر لوري يې ملک کړ لوگلزار
د درېيمې خور اول کال د غفو و
ما چې وې په برمبول کې دا اشعار.

* ۱۰۸۲ق د لوی اختر ورځ (۱۷۷۴ع د سمبر):

د گومبت په جنگ کې چې بنگېنو گتلی و، ژوبل شو، عبدالقادر خان هم ورسره په همدې جنگ کې تپي شو، خان ددې جنگ انځور داسې ایستلی دی:

همگي ځوانان زما د زړه ارمان دي
پکې بېله د عبدال تانده ځواني وه
د غلیم سره په آس غاړه غړی شو
د عبدال د مړنتوب بخږه کاني وه.

* ۱۰۸۲ق/ درېیمه خور/ جمادي الاول (۱۲۷۵ع اگست):

نظام زوی یې وم، چې تاریخي ماده او ویرنه یې خان دا وویل:
خدا یه وبخښې نظام ځای یې جنت کړې
که د پلار په رضا شي ځنې رضا و
په درېیمه خور کې ومړ کال ((غفو)) و
شپږ ویشته کاله یې د عمر و و برنا و

د نظام د غشي یو برابر نه دي
که خوشال په زړه خوړلي ډېر تاوکه
مگر زړه یې د هاتي وي چې زغمي یې
دا شیتۍ چې د خوشال په زړه شوه لکه.

* ۱۰۸۲ق درېیمه خور اوومه (۱۲۷۵ع اگست):

ملک عبدال، اختر علي او طالي برول ته ننوتې ورغلل او د هر ډول مرستې لوز او ژمنه یې ورسره وکړه، د سوات د تگ بلنه یې هم ورکړه چې

خان وايي: ((زه هم د دوی په مصلحت دايم سوات لره روان یم، هر چې د
خدای رضا شي، هغه به وشي))
* ۱۰۸۸ محرم (۱۲۷۲ مارچ):

د مغولي صوبه دار سيد امير خان خوافي د دوستۍ په وياړ له خوترې نه
پېښور ته د پښتنو او مغولو ترمنځ د سولې راوستو لپاره راغی، د شهزاده
معظم شاه عالم هر کلی يې هم وکړ او دا غزله يې هم په پېښور کې وويله:
د بي ننگه پښتنو له غمه ما
لويه پرېښووه ونيوله کمه ما
هاتي ځکه په سرلوني توري خاورې
چې خبر کړ د خوشال له غمه ما.

* ۱۰۸۸ ق (۱۲۷۲ ع):
خان ددې کال د سولې او له هنده د شاه عالم د راتگ يادونه داسې کوي:
په دا کال چې شاه عالم راغی له هنده
صلحه وشوه دمغولو د افغان.

* ۱۰۸۸ محرم (۱۲۷۲ مارچ):
له امير خان خوافي سره تر فتح اباد (د جلال اباد په لويديځ کې) پورې
ملگرتيا وکړه.

* ۱۰۸۸ ق زمري (۱۲۷۲):
دا يې ددغه کال ويلې څلوريزه ده:
سر کال چې کال د ((رحمت تم)) دی
باران په هر چرته په غره په سم دی
پس له شپږ مياشتو په چنگاښ شروع شو

په هره ورځې، تر نيم ضيغم^(*) دى.

دا بولله يې هم پر همدغه کال وويله:

شپږ اووه مياشتې په هند په خراسان
چرته ونه شه په سم په غره باران
دا سړکال چې يې تاريخ ((رحمت تم)) دى
په وگړي مبارک دى په هر شان.

(*) د زمري يا اسد مياشت

* ۱۰۸۸ زمری ۲۹ (۱۲۷۲ ع)

تر شپېر میاشتي وچکالی وروسته د مسلسل باران یادونه داسې کوي:
چې باران په جهان وشو پس له یاسه
فتح الباب و په تحویل د سرطان
د اسد تر نویستمه ورځ په ورځ شي
په باران سره نهال شو درست جهان.

* ۱۰۸۸ ق (۱۲۷۲ ع):

د خپلو مړو هلکانو (زامنو او لمسو) غم په همدې بولله کې داسې ژاړي:
ډېر زموږ د خېلخاني هلکان ومړل
داغ د زړه دی ((عبداللہ)) د یحیی خان
په ((نیک نام)) پسې که زړه درانی چوي
د باکو خاطر خوشال شو په ((کامران))

* ۱۰۸۹ ق صفر د حمل دولسمه (۱۲۷۷ ع اپریل):

د گرانۍ او وچکالۍ یاد په دې قطعه کې داسې کوي:
د نورو روز په دولسم
میاشت صفر کال د غفط و
غله گرانه کښت زبون شو
په عالم نازل خط و

* ۱۰۸۹ ق رمضان (۱۲۷۸ ع جون):

فالنامه یې نظم کړه.

* ۱۰۸۹ جمادی الاول اوومه (۱۲۷۸ ع جون):

سوات ته لاړ او اووه میاشتي هلته پاتې شو.

* ۱۰۸۹ ق د کمکي اختر ورځ (۱۲۷۸ ع فبروري)

د خپل فقهي اثر (فضلنامې) نظمول يې چې په روژه کې يې پيل کړي وو،
د اختر پر ورځ پای ته ورسول.

دا سړ کال چې د غفط دی
يو کتاب مې په نمط دی
په روژه کې التيام شه
د اختر په ورځ تمام شه

* ۱۰۹۰ ق (۱۲۷۸ ع):

ددې بې مطلعې بوللې د بوللو کال:

قسمت څو چارې راو کړې
ننداره د درست جهان شوم
نه گناه نه مې تقصير و
د بادشاه په بند زندان شوم
اوس زرنوي کال دهجرت دی
چې باني ددې بيان شوم.

* ۱۰۹۰ ق رجب درېيمه (۱۲۷۹ ع دسمبر):

د کواټ د ډوډي په جنگ کې يې چې د مغولي لاسپوڅو په لمسون
وښت، د مغولو د پلوي بنگېنو لښکرو ته ماته ورکړه، دا سوبه يې داسې
انځورلې ده:

د اسد تحویل زریو نوي رجب و
په درېيم د جنگ اغاز شو دا کلام
په غلیم باندې دې هسې فتح تل وه
لکه دا فتح چې وشوه والسلام

* ۱۰۹۱ ق رمضان د میزان لومړۍ (۱۲۷۹ ع سپتمبر)
دا قصیده یې وویل:

راشسه واوره د داستان
نیک و بد پکې بیان
د اویا کلونو اوس یم
په د ماه رمضان
کال زریو نوي هجرت دی
هم تحویل دی د میزان

دا قصیده یې هم پر همدغه کال په ((نړۍ)) * کې وېولله:
چې مې ولیده د خپلو زویو کار
زویسه واره ځگر خون دي د خپل پلار
دهجرت زر سل کلونه نه ترې کم
چې نړۍ کې مې اغاز کړه دا اشعار

* ۱۰۹۲ ق جمادی الاول پنځمه (۱۲۸۰ ع - جون):
د اشرف خان پرځای یې بهرام خان ته مشري وسپارله.
* ۱۰۹۲ ق (۱۲۸۰ ع):

ددې بې مطلعې بوللې یا قصیدې د بوللو کال:
زما مشران زویسه
چې یې کار شو امتحان
زردوه نوي د هجرت
گوره څه وکا اسمان

* ۱۰۱۳ ق / ۱۲۸۱ ع:

(*) د یو کلی نوم

محمد اسمعیل یون

سمسور ویب پاڼه

دا غزل يې د همدې کال وينا ده:
پارینه چارې چې سر نه شته خوشاله
دا د سر چارې به هم نه وي تر کاله
دا سر کال چې د غفج دی چې غفد شي
امیدوار اوسه له بخته له اقباله

* ۱۰۹۵ ق محرم (۱۲۸۳ دسمبر):

دا بولله يې و بولله:

زه د شعر په کار هېڅ نه یم خوشال
ولې خدای مې کړپه غاړه دا مقال
نوي میاشت د محرم غصه يې کال دی
په غلیم مې غصه وورېږه دا کال
خدایه هومره مهلت ورکړې په دنیا کې
چې کاره کارونه سم کاندې خوشال

* ۱۰۹۵ ق (۱۲۸۳ ع):

پر دغه کال يې د پښتو اشعارو شمېره څلوېښت زرو ته ورسېده:

* ۱۰۹۵ ق شعبان (۱۲۸۳ ع):

د برات دلومړۍ شپې د خوب انځور داسې کوي:

شپه د برات وه، یو خوب مې وليده
کال يې ((غصه)) دی هر کور مې ښه لیده
دوه تورې ماتې شوې، یوه مې روغه شوه
دویم صمصام مې په رغېده وليده

* ۱۰۹۷ ق (۱۲۸۵ ع)

ددې کال د ټولنيزې وضعې انځورونه يې په دې بې مطلعې بوللې کې
داسې کړي ده:

سر کال چې د غواص دی
په هر لوري دي تېژن
د مرگ تبی یو خپر دی
د ژوندون تبی بل خبر

د خپل درویش کلن ((بختناک)) زوی د مړینې یاد هم په همدې قصیده کې
کوي:

بخت ناک په دوه هفتې شي
تو فاني جهان په سپر
ژوندی و درویشست کاله
زلمیتوب شه باندې زلېر

* ۱۰۹۸ ق (۱۲۸۵ ع):

ددې بوللې په ترڅ کې د ۱۰۹۷ کال له وبا نه د خلاصون او د خپل یوې
مېرمنې د بختناک دمور، د یوه زوی ((بختناک)) او یوه لمسي (سرفراز) د
ویر یاد داسې کوي:

د غواص د کال وبا
خدای یې مه راوله بیا
بختناک مې پکې ومړ
مور مې هم بو ته قضا
یو هلک یې وراپاتې

ورپسې شه زرفنا
سرفراز د سعادت و
نبه لمسی مې و زبیا
په دا کال له ما قضا کړې
په ارمان ارمان جدا
کال حصغ شو و بالاړه
هم عسرت کړه راته شا
یو خوشال دا د عا نه کا
درست جهان کا دا دعا

* ۱۰۹۸ ق (۱۲۸۲ ع):

پر دغه کال یې یو زوی طاهر خان، مومند یو خټکو وواژه، (تاریخ مرصع
۱۲۵۱) یو یې لمسی د بهرام خان زوی معظم و مړ چې خان یې ویر په دې توگه
کړی دی:

ما د معظم په لیدو مینه ماته نه کړه
خه د قضا رنځ و په هفته کې خه و خه شو
درېغه درېغه درېغه که یې مرگ په بدلېده وای
خو به مې پرې ورکړل، ولې مرگ مېلمه د ده شه
نبه تاریخ یې راغی (بې بدل معظم)
خوشال دده نیکه دی، د نیکه یې داغ په زړه شه

* ۱۰۹۹ ق شعبان (۱۲۸۸ ع جولای):

دېوان یې د اپریدو په چانکور کې (د چرات په جنوب لویديځ کې) بشپړ
شو.
* ۱۱۰۰ ق ربیع الثاني ۲۸ جمعه (۱۲۸۹ ع فبروري) شلمه د ۱۰۲۸ د کب
لومړۍ.

زموږ ستر خان خوشال خان خټک اخر تر ۷۸ کاله ستړي او نیمګړي
ژوندانه وروسته د ژوند امانت د خپل حقيقي څښتن حضور ته وسپاره. (انا
لله و انا اليه راجعون)

خان تر جامې بدلولو لږ دمخه هم د پښتنو بې ننگي په دغو ټکيو ژړله:
پښتانه چې بې ننگي کا څوک يې څه کا
ګورستان لره به دروموله ارمانه.^۱

دويم څپرکی د خوشال بابا اثار

خوشال بابا د ستر فکري نبوغ او ژور تخيل خاوند و. له خپلو ګڼو سياسي
او ټولنيزو بوختياوو سره سره يې يوه شېبه هم قلم او کاغذ له ګوتو لرې نه
کړ او له شمېره وتي اثار يې وليکل.
که موږ د خوشال سياسي او ټولنيز ژوند وڅېړو او د هغه مبارزې او
مصروف ژوند ته نظر وکړو او بيا د هغه ليکلو اثارو ته پام وکړو، نو ويلاى
شو چې خوشال بابا د نړۍ داسې يو ستر ليکوال دی چې د نړۍ هېڅ ليکوال
هم په داسې يو سخت، تنګ او کړکېچن ټولنيز او سياسي چاپېريال کې
دومره اثار نه دي ليکلي.

ختيځپوه ميجر راوړتي انګريز د بابا د ټولو اثارو شمېر (۲۵۰) عنوانه
بنودلى دی. کله چې د بابا نبوغ او تخيل ته ګورو، نو د راوړتي خبره له
مبالغې ډکه نه برېښي. د بابا د اثارو بله ارزښتمنې په دې کې ده چې د ژوند
بېلابېلو خواوو ته ځانګړي شوي او په هره خوا کې په داسې ژور فکر ليکل
شوي چې تر ده دمخه خو يې هېڅ سارى نه و آن تر ده وروسته هم، چا په هغو
برخو کې داسې اثار نه دي پنځولي.

^۱ محمد اصف صميم، ګام پر ګام له خوشال سره، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه- جرمني، پېښور، ۱۳۷۸ل
کال، ۳-۲۳ مخونه

ښکار، سیاست، ادب، صحت، سفر، فلسفه، تصوف، عرفان، مبارزه،
ښوونه او روزنه، ټولنپوهنه او د ژوند نورې خواوې، ټولې په کې رانغاړل
شوي دي. د خوشال بابا ټول لیکل شوي اثار تراوسه پورې لاسته نه دي
راغلي، خو د وخت په تېرېدو سره کېدی شي نور اثار یې هم لاسته راشي.
موږ به دلته د بابا هغه اثار معرفي کړو چې تراوسه لاسته راغلي او یا یې
یوه برخه د خپرونکو ترگوتو شوې ده:

محمد اسمعیل یون

سمسور ویب پاڼه

الف - د بابا منظوم اثار

۱- د پوان خوشال خان خټک:

دا د پوان د ډاکټر ایچ ډبلیو بیلېو په سمون، اوډون او د سلطان بخشي داروغه په اهتمام د پېښور چلخانې په چاپخونه کې پر ۱۸۲۹ یا ۱۸۷۰ کال چاپ شوی دی. (۲۰۸) مخه لري، بشپړ د پوان نه دی، خو د خوشال د کلام د هرې برخې بېلگې لري.

د پوان خوشال خان خټک:

په ۱۲۸ مخونو کې د لاهور په کریمي چاپخونه کې چاپ شوی دی. د چاپ نېټه یې څرګنده نه ده، خو داسې ښکاري چې تر ۱۹۲۰ کال وروسته چاپ شوی دی.

د پوان خوشال خان خټک بزبان افغاني و فارسي:

دا د خوشال خان خټک د کلام منتخب دی، چې دوه برخې لري؛ لومړۍ برخه یې ۵۲ مخه لري او دویمه برخه یې ۱۲۸ مخه ده. د د پوان د منتخباتو اهتمام د پېښور د قصه خوانۍ بازار د کتاب سوداګر کهرک سنگه له خوا شوی دی. په دې انتخاب کې غزلونه، قصیدې، قطعې او څه رباعي هم راغلي دي. دا منتخب د ډاکټر ایچ ډبلیو بیلېو له د پوان څخه راچان شوی او بیا چاپ شوی دی.

د پوان خوشال خټک بزبان افغاني و فارسي:

د خوشال بابا د کلام دا ټولګه هغه ټولګه ده، چې د سلطان بخش داروغه په اهتمام چاپ شوی و او پر ۱۹۲۹ کال د حاجي عبدالرحمن په غوښتنه د مولانا عبدالمجید افغاني په مقدمه یو ځل بیا په ۲۰۸ مخونو کې چاپ شو. د خوشال مرغلرې:

د بابا د کلام دا ټولگه چې غزلونه، قصیدې، قطعې، رباعي او نور شعري شکلونه په کې راغلي، د علامه عبدالحی حبیبی په هڅه او زیار پر ۱۳۱۷ ل ۱۹۳۸م کال په کندهار کې چاپ شوې ده، دا ټولگه ۱۱۲۸ مخه لري. کلیات خوشال خان خټک:

په دې کتاب کې د خوشال بابا غزلونه، قصیدې، قطعې او نور متفرقه شعرونه راغلي دي. تکره خېړونکي دوست محمد کامل مومند پرې حاشیه او سریزه لیکلې ده. دا کتاب پر ۱۳۷۱هـ ق ۱۹۵۲م کال د اداره اشاعت سرحد له خوا چاپ شوی او همدا کتاب دویم ځل پر ۱۹۶۰ کال بیا چاپ شوی دی.

د خوشال خان خټک کلیات لومړی ټول:

د خوشال بابا د شعرونو دا کلیات پر ۱۹۷۹ (۱۳۵۷) کال د بابا د درې سوه یم تلین په درناوي، د افغانستان د علومو اکاډمۍ له خوا چاپ شوی دی. د بابا (۹۱۰) غزلونه په کې خوندي شوي او (۵۱۹) مخونو کې چاپ شوی دی. دا کتاب پر ۱۹۸۰ کال بیا چاپ شوی او پر دواړو چاپونو یې ډاکټر گل محمد نورزي او محمد صدیق روهي سریزې لیکلې دي. منتخبات خوشال:

د پېښور پښتو اکېډمي، پر ۱۹۵۲م کال په ۳۲۰ مخونو کې چاپ کړی دی. سید انورالحق یې په نشر، اردو ژباړه هم کړې ده. کلیات خوشال خان خټک:

په دې کتاب کې د بابا غزلونه راغلي دي، شېرشاه ترخوي ترتیب کړی، سریزه یې پرې هم لیکلې ده، د (۱۹۸۵) یا (۱۹۸۲) کال په پیل کې عظیم پبلشنگ هاوس پېښور کې چاپ کړی دی. د مخونو شمېر یې (۳۷۲) دی. ارمغان خوشال:

د بابا د شعرونو دا کتاب سید رسول رسا ترتیب کړی او یوه اوږده سریزه یې هم پرې لیکلې ده. دا کلیات تر ټولو لوی دی، چې فضل نامه، بازنامه او

سواتنامه نامه هم په کې دي او پر ۱۹۶۴م کال په پېښور کې چاپ شوی دی،
د مخونو شمېر يې (۱۱۷۷) دی.

د خوشال رباعیات:

په کابل کې د پښتو ټولنې له خوا په ۱۹۷۰م کال چاپ شوی، چې (۲۹۹)
مخونه لري.

۲- د خوشال خټک کلیات دویم ټوک:

دا اثر پر ۱۳۷۰ل کال د افغانستان د علومو اکاډمۍ له خوا په کابل کې
خپور شوی او د خوشال بابا یو شمېر داسې غزلونه، قصیدې او نور شعرونه
په کې راغلي، چې په لومړي ټوک کې نه شته.

۳- بازنامه:

دا کتاب په مثنوي فورم کې لیکل شوی او د لیکلو کال يې ۱۰۸۵هـ ق دی.
دا کتاب پر ۱۹۵۳م کال د پښتو ټولنې له خوا چاپ شوی او ۲۷ مخونه لري.
پوهاند صدیق الله رښتین پرې حاشیه لیکلې او سمون يې کړی دی. په کتاب
کې د بازونو د روزنې، پالنې او د رنځونو علاج په باب معلومات راغلي
دي. دا کتاب دهمېش خلیل په حاشیه او سمون پر ۱۹۸۵م کال د خوشال
ریسرچ سیل له خوا هم چاپ شوی دی.

۳- سوات نامه:

دا هم د بابا یوه مثنوي ده، چې پر ۱۰۸۲هـ ق کال لیکل شوې او د سوات د
سیمې جغرافیایي، ټولنیز او کلتوري حال په کې بیان شوی دی. دا کتاب
د خوشال د درې سوم تلین په مناسبت په کابل کې د پښتو ټولنې له خوا
چاپ شوی دی. استاد عبدالحی حبیبی پرې سریزه لیکلې ده، د پېښور د
اسلامیه کالج د انگریزي ژبې پروفیسور شکیل احمد، سوات نامه په
انگریزي ژباړلې او حاشیه يې پرې لیکلې ده، چې پېښور پوهنتون ورته
پرې د (ایم فل) ډگری ورکړې ده. سواتنامه د همېش خلیل په سریزه پر
۱۹۸۲م کال خوشال ادبي و ثقافتي جرگې اکوړه خټک له خوا چاپ شوې ده.

سواتنامه په تاريخ مرصع کې هم راغلي او ارمان خوشال کې هم چاپ شوي.
۵۵.

۴- فضل نامه:

دا کتاب هم په مثنوي فورم کې ليکل شوی دی. د ليک نېټه يې ۱۰۸۹هـ ق کال دی. فقهي مسايل په کې خپرل شوي دي. يو څه برخه په کې د طب په باب هم شته. دا کتاب پر ۱۹۵۲م کال د محمد عبدالشکور په سريزه د اداره اشاعت سرحد پېښور له خوا چاپ شوی دی. اصل متن يې (۲۵۰) مخه دی.

۵- طب نامه:

دا کتاب هم په لنډ بحر په مثنوي فورم کې ليکل شوی او د بابا د ۲۸۲ تلين په مناسبت په کابل کې د پښتو ټولنې له خوا چاپ شوی دی. دا کتاب بيا د همېش خليل په حاشيه، لټون او سمون په پېښور کې خوشال ادبي جرگې اکوړې چاپ کړی دی او بل ځل بيا د ميا تقويم الحق کاکاخېل په سمون د خوشال ريسرچ سيل له خوا پر ۱۹۸۵ کال چاپ شوی دی. طب نامه په نظم ليکل شوې او طبي مسايل په کې خپرل شوي دي.

۶- اخلاق نامه:

دا هم يوه مثنوي ده چې حمد و نعت، مذهبي او اخلاقي مسايل په کې راغلي دي. دا کتاب لومړی ځل پر ۱۹۸۱م کال د پېښور پوهنتون د پاکستان د مطالعاتو مرکز له خوا په پاکستان مجله کې چاپ شوی دی. دا اثر (۱۷۲) مخه لري. همېش خليل يې لټون او سمون کړی. دا کتاب په جلا بڼه، د قامي مکتب پېښور له خوا هم چاپ شوی دی. اخلاقنامه وروستي ځل د حبيب الله رفيع په سريزه، سمون او سپړنو پر ۱۳۸۰ل کال په ۱۲۷ مخونو کې په لاهور کې چاپ شوې ده.

۷- فراق نامه:

دا هم منظوم اثر دی، ښه يې زياتره د مثنوي ده. د خوشال بابا د زندان د شپو ورځو اثر دی. دا کتاب لومړی ځل پر ۱۹۸۲ کال د پېښور پوهنتون د پاکستان د مطالعاتو مرکز له خوا په پاکستان مجله کې چاپ شوی او بل په ځانگړي ډول د همېش خليل په سمون، لمنليکونو هڅه او هاند د قامي مکتبه پېښور له خوا پر ۱۹۸۳ کال چاپ شوی دی.

فراقنامه په کابل کې هم پر ۱۳۲۳ل کال چاپ شوې ده. خو درېيم ځل پر ۱۳۸۰ل کال د سرمحقق زلمي هېوادمېل په سريزه، سمون او تعليقاتو د پښتون کور له خوا د (۵۰۰) ټوکو په شمېر په ۲۱۷ مخونو کې چاپ شوې ده. ۸- فالنامه:

دا کتاب د فال کتلو او د هغې په پوهې پورې اړه لري. د حبيب الله رفيع په سمون د خوشال ريسرچ سيل له خوا پر ۱۹۸۵ کال چاپ شوې او (۸۶) مخونه لري. دا اثر دويم ځل د همدې ليکوال له خوا د پښتني فرهنگ د ودې او پراختيا ټولنې په لگښت پر ۱۳۸۰ل کال په لاهور کې چاپ شوی دی. دا اثر د مثنوي په فورم کې ليکل شوی دی.

۹- نام حق:

نام حق د خوشال بابا هغه اثر دی چې د فارسي له (پنج گنج) څخه ترجمه شوی دی. خوشال بابا دا ژباړه په ۱۰۲۲هـ کال کې بشپړ کړې ده. په دې اثر کې ځينې ديني مسايل لکه روژه، لمونځ او د هغو فرايض تشرېح شوي دي. دا اثر د همېش خليل په سريزه په ۴۰ مخونو کې په پېښور کې پر ۱۹۹۲ کال چاپ شوی دی.

ب- د بابا منشور اثار

خوشال بابا د خپلو ډېرو منظومو اثارو تر څنگ، گڼ شمېر منشور اثار هم لري، چې د ژوندانه پر بېلابېلو خواوو رڼا اچوي، دلته يې هغه اثار معرفي کوو چې د زمانې له بادونو او گردونو خوندي پاتې او يا يې خپرونکو او خوشالپوهانو ته څرک معلوم دی:

۱- دستار نامه:

د بابا د نشر کتاب دی چې په رنڼه‌پور زندان کې يې د اسارت په ورځو شپو کې ليکلی او لومړی ځل پر ۱۳۷۱ هـ.ق، ۱۹۵۲م کال د اداره اشاعت سرحد پېښور له خوا چاپ شوی دی. عبدالشکور صاحب پرې سريزه ليکلې، سمندر خان سمندر او دوست محمد کامل مومند يې پېژندنه کړې ده. دا کتاب پر ۱۳۴۵ل - ۱۹۲۲م کال په کابل کې د پښتو ټولنې له خوا هم چاپ شوی، چې پوهاند صديق الله رښتين پرې سريزه ليکلې ده. د پېښور چاپ اصل متن ۲۷۸ مخه او د کابل چاپ ۱۴۵ مخه دی. د دستارنامې اردو ژبې ژباړه طاهر غزنوي کړې ده او پر ۱۹۸۰م کال پښتو اکاډيمۍ پېښور چاپ کړې ده.

۲- زنځيري يا خط نامه:

دا د ليک يو ډول دی چې د بابا له کورنۍ سره اړه لري. دا کتاب د حبيب الله رفيع په حاشيه او هڅه د خوشال ريسرچ سيل پېښور له خوا پر ۱۹۸۵ کال په ۱۷۲ مخونو کې چاپ شوی دی.

۳- هدايه:

له عربي ژبې څخه فقهي مسايلو په باب د بابا نثري ژباړه ده چې ديني مسايل پکې خپرل شوي دي.

۴- بياض:

په نشر کې د خوشال يو ډېر ښه اثر دی. ځينې تاريخي برخې هم لري، چې
افضل خټک په تاريخ مرصع کې نقل کړي دي.

۵- فرخ نامه:

د تورې او قلم بحث دی چې تراوسه چاپ شوی نه دی.

۲- ائينه:

دا هم يو ديني کتاب دی چې تراوسه چاپ شوی نه دی.

۷- خټکنامه:

د خوشال بابا بل اثر دی چې د خټکو د اصل و نسب په باب معلومات په
کې راغلي دي. دا ليکنه په تاريخ مرصع کې هم راغلې او افضل خان خټک
هم پرې خپل نظر ورکړی دی. د بابا دا اثر په مستقل ډول پر ۱۳۸۰ل کال د
حبيب الله رفيع په سريزه د پښتني فرهنگ د ودې او پراختيا ټولنې له خوا
په لاهور کې چاپ شوی دی. (۳۹) مخه لري.

۸- نسبنامه:

نسبنامه د خوشال خان خټک بل اثر دی چې افضل خان خټک په تاريخ
مرصع کې راوړی او ځای پر ځای يې خپل نظر او فکر هم په کې ګډ کړی دی.
دا اثر په مستقل ډول د حبيب الله رفيع په سريزه، سمون او سپړنه پر ۱۳۸۰ل
کال د پښتني فرهنگ د ودې او پراختيا ټولنې له خوا په لاهور کې چاپ
شوی او د ټولو مخونو شمېر يې (۲۹) دی. په دې کتاب کې خان د خپلې
کورنۍ پېژندنه کړې ده.

۹- ساعتنامه:

د خوشال بابا يو بل ډېر کوچنی او منشور اثر ګڼل شوی، چې حبيب الله
رفيع پرې سريزه ليکلې او سمون يې کړی. په دې اثر کې د ساعت او وخت او
سفر په باب لنډ معلومات راغلي دي. دا اثر له سمون، بشپړتيا او سريزې
سره ټول (۲۰) مخه لري او پر ۱۳۸۰ل کال د پښتني فرهنگ د ودې او پراختيا
ټولنې له خوا د لاهور په ملت چاپخونه کې چاپ شوی دی.

۱۰- هندو کوهنامه:

د خوشال بابا يو منشور يونليک دی، چې د دده دوو جگړه ييزو سفرونو بيان کوي. ددې يونليک متن هم له تاريخ مرصع څخه را اخيستل شوی، دا کتاب د پښتني فرهنگ د ودې او پراختيا ټولنې له خوا د لاهور په ملت چاپخونه کې پر ۱۳۸۰ ل کال چاپ شوی او سريزو سره (۲۵) مخه لري.

۱۱- وصيتنامه:

د خوشال بابا يوه بله ليکنه ده چې په تاريخ مرصع کې د هغه لمسي افضل خان خټک خوندې کړې ده. دا ليکنه په مستقل ډول د حبيب الله رفيع په سريزه پر ۱۳۸۰ ل کال په لاهور کې په ملت چاپخونه کې چاپ شوې ده. د کتاب لگښت د پښتني فرهنگ د ودې او پراختيا ټولنې له خوا برابر شوی او د سريزو په گډون يې د مخونو ټول شمېر (۱۷) ته رسېږي. په دې ليکنه کې خوشال بابا خپلو زامنو او لمسو ته له نورو سره د چلند او سلوک په باب نصيحتونه کوي.

محمد اسماعيل يون

سمسور ويب پاڼه

درېيم څپرکی

د خوشال بابا د اند ځينې خواوې

خوشال بابا د علم او تفکر يو کان دی، هر څوک چې پر خوشال څېړنه کوي، نو دده د فکر ژور ليد ته متوجه کېږي، د ژوند يو ډگر هم د بابا د فکر له پلوشو تياره پاتې شوی نه دی، خو د بابا د فکر د ټولو خواوو څېړنه، کتاب نه، کتابونو ته اړتيا لري، موږ به دلته په ډېر لنډيز او چاڼيز ډول د بابا د فکر ځينو خواوو ته نغوته وکړو:

صوفي خوشال

کله چې څوک د خوشال بابا د شعرونو ظاهري ښکلا او خپله د بابا رندانه او شاعرانه مزاج ته گوري، نو داسې يو شخصيت يې په ذهن کې تداعي کېږي چې خوشال داسې يو رند، مست، ازاد او باغي شاعر دی، چې يوازې د ښکلا په ميو مست دی او نور نو د ژوند د اسرارو تل ته نه دی ښکته شوی او د معرفت په خوړلنيو کې يې خپل روح نه دی لمبولای، خو کله چې د بابا د کلام په سمندر کې اوږد سفر وکړي، نو بيا ورته معلومېږي چې د بابا د فکر په سمندر او د تخيل په اسمان کې د معرفت څومره مرغلرې او څومره ستوري بلېږي، کله چې موږ د بابا صوفيانه کلام ته پام کوو، نو يو داسې بشپړ صوفي زموږ په نظر راځي چې له عبادت او رياضيت پرته يې بل هېڅ کار نه دی کړی. هغه د خدای معرفت د بنده لويه ښکمرغي گڼي او هغه چا ته چې خدای پاک دا ځواک ورکړی وي، هغه د خدای خاص خاص بنده گان دي. دی وايي که انسان غواړي چې هغه لوی نقاش (خدای) وپېژني ښه به دا وي چې خپل ځان وپېژني، چې څنگه او چا جوړ کړی يم، لکه يو انځورگر چې يو انځور جوړ کړي او پر دېوال يې وځړوي، نو خلک بيا ټول دهغه انځورگر صفتونه پيل کړي، دغسې چې خدای (ج) په خپل کرم او پوهې انسان جوړ

کړی، باید موږ متوجه شو او د همدې انسان پېژندنې له لارې خپل رب او اصلي نقاش وپېژنو. بابا په خپل یو کلام کې وايي:

صورتگر چې ښه صورت په دېوال ساز کا
کل عالم په صفت زبان د راز کا
د هغه نقاش په صنع نظر نه کا
چې له څه څاڅکي نه دا نقش و طراز کا
سترگې، وروځې، پوزه نور کېږدي په مخ کې
غابن و شونډې، ژبه، خوله سره پرداز کا
یو سربل سر په سر جوړ کا دوه غوږونه
چې په دواړو اوږدنه د اواز کا
بند په بند د لاسو گوتې و بله کېږدي
سرترپایه درست صورت سره یو راز کا
که څوک زر کتابه وکښي له دې باب به
که په کښل شي زړه نور پسې اغاز کا
هر وېنسته چې په صورت باندې لیده شي
که پرې ځیر شي د شناخت وړ به درته واز کا
خاص بنده د خدای هغه څه څه خوشاله
چې د ځان په معرفت یې سرفراز کا^۱

د تصوف ډېر تعریفونه شوي دي، چا ورته د فاضله اخلاقو او چا ورته د رباني عشق حصول ویلی دی، څوک وايي چې له لوی خدای (ج) سره د مانا او معاملې ساتل تصوف دی. شیخ عبدالقادر جیلاني وايي چې د خدای (ع) او

^۱ د خوشال خټک کلیات، لومړۍ ټوک، د علومو اکاډمۍ، ۱۳۵۸ل کال، امخ

بنده ترمنځ چې کوم حجابونه دي د هغو لري کول تصوف دی، حمزه بابا وايي: ((د انسانيت له عنصر نه د حيوانيت او ملکيت تسلط پورته کول او دا دواړه د انسانيت تابع کول تصوف دی)).

هر صوفي چې کله د تصوف لاره نيسي، نو يو استاد ته اړتيا لري، چې د تصوف په اصطلاح کې ورته شيخ، مرشد او پير وايي، چې پرته له هغو ورته په دې لاره تگ ډېر گران او له خطر ډک وي. خوشال بابا هم همداسې يو مرشد درلود، دی د حضرت شيخ رحمکار کاکا مريد و لکه چې وايي:

((طريقت کې مقلد د شيخ رحمکار يم))

او په يو بل ځای کې ترې مرستې غواړي:

د خوشال تکیه په خدای ده بيا په تا ده رحمکاره

د تصوف له مخې که يو انسان د خدای (ج) د ټولو صفاتو هنداره وي، خو يو صفت يې دا هم دی چې هغه مرکزي حيثيت او د نورو ټولو صفتونو لپاره د محور حکم لري او هغه د انسان د تخليق منشا ده چې مرکزي صفت لري. په تصوف کې لومړی درجه د فنا فی الشیخ ده او هر کله چې دا فنا حاصله شي نو بيا سالک د فنا فی رسول مرحلې ته تيار شي او له دې مرحلې نه بيا د فنا فی الله او په پای کې بيا د بقا بالله مرتبه حاصلوي، چې د سالک ژوند ومري. خوشال وايي:

زه هاله د عاقبت ناوې قبول کړم

چې يې خپله تمنا ورکړه په مهر

تر هغه چې انسان په خپل فطرت غالب نه شي، هغه پر خپل وجود نه شي واکمنېدلای، د کائناتو تسخير خولا ډېره گرانه خبره ده. خوشال وايي:

بیا هاله د یگانگی له حاله لاف کړه
ته د غیرو اندېښنې له زړه خارج کړه

ترې په سل رنگه گلونه شگفته شي
هر سړی چې خاکساري واخلې ځان خاک کا

چې دې زړه هغه به وويني خوشاله
خو یوه قطره که تېر شي تر درخته

تر مطلوبه پورې شرط د رسېدو دی
که تمامه لار په وینو شي الوده

نور څه نه شته لاندې باندې
واړه دی دی چې څه کاندې

یو وهم که څه دي چې په خلکو باندې پېښ شو
دنیا دنیا هېڅ نشته که نمود که ناهوده

مخ دیار له خط و خاله مستغني دی
د غني وي هر اسباب له خپله کوره

د خوشال په شعرونو کې د تصوف دواړه برخې (وجودي) او (شهودي) تر
سترگو کېږي او د دواړو ښودنه یې کړې ده.

جدایي نشته وصال ځینې بعد وهم وخیال دی
له هغه چې هم ځانه وم هم ځانه یم لا تراوسه
هغه شان له خپله یاره بې وکیله بې ریاره

زه خوشال چې يگانه وم يگانه يم لا تراوسه

يار مې هسې رنگه ځای ونيو په سترگو

چې د هر لوري ته گورم واره دی دی

خدای یو هسې فکر راکړ چې يې ملک راته رڼا کړ

چې په ملک په ملکوت دی پرې خبر يې زړه زما کړ

په اعلیٰ په اسفل واره رابڼکاره يې هر اشيا کړ

که په نورو توره شپه ده په خوشال يې سپين سبا کړ

✽

يارد ما څه په کور دننه ناست و

زه بې روحه گرځېدم دده په مرسته

يار په هر لوري جلوه کا ورته گوره

که دې نه دي د ليدلو سترگې پټې

که دې سترگې د عرفان شته مبارک شه

د گلزار په ننداره چې استقلال کړې

يو مې بيا موند په هر څه کې

چې مې وکړ د زړه سیر

ذري ته چې داسې برېښې منوره

که پوهېږې دا برېښنا دې ده له لمره

شاعر خوشال

د خوشال بابا د ليکوالۍ زياته برخه د هغه شاعري ده، چې ده ورته د خپل ژوند (۵۸) کلونه وقف کړي وو. خوشال د خپل ژوند په دې (۵۸) کلن ادبي بهير کې تر (۲۵۰) عنوانو زيات اثار وليکل، چې زياته برخه يې منظوم اثار وو. بابا په خپل دې منظوم کلام کې د ژوند د بېلابېلو خواو منځپانگه خوندي کړې ده.

خوشال په شل کلنۍ کې پر شعر ويلو پيل کړ او لومړنی شعري يې پر (۱۰۴۲)ق (۱۲۳۰) ميلادي کال ووايه چې داسې پيلېږي:

عقل سل د مصلحت بندونه جوړ کا
چې د عشق سيلاب پرې راشي واړه نور کا

خوشال بابا د خپلې شاعرۍ له پيله بيا تر پايه پورې په بېلابېلو شعري فورمونو کې شعرونه وليکل چې په هغو کې قصيده، غزل، مستزاد، قطعه، رباعي او نور بېلابېل فورمونه شامل دي.

بابا په پښتو شاعرۍ کې د نوې پښتو شاعرۍ بنسټونه کېښودل، د پښتو د شعر مانۍ يې ودانې کړې او کله چې يې پښتو شاعري پيلوله نو دا ژمنه او وړاندوېنه يې هم ورسره کړې وه چې:

د پښتو ژبه به اوس په آب و تاب شي
ما خوشال چې په پښتو شعر بيان کړ

کله چې خوشال بابا د پښتو شاعرۍ عزم وکړ، نو بيا يې ټول شاعران هم وتلل، د هغو نيمگړتياوو ته يې گوته ونيوله او دا يې هم وويل چې پښتو شاعري ترده پخوا په ټول تللې نه وه؛ وزن، بحر او عروض يې معلوم نه وو او دا ټول ورته ده جوړ کړل.

يو په حال او په ماضي کې هسې نه و
چې ښکاره يې د خبرو راته خوند کړ
د ميرزا د پوان مې ومانډه په گوډي
مسخره مې ارزاني خویشکې زمند کړ
که دولت و که واصل و که دا نور و و
په خبرو مې د هر يوه ریشخند کړ
کلمې مې ورتنه سازې کړې د قند و
د وربشو په ډوډۍ به چې يې شخوند کړ

کله چې د خوشال بابا شاعري وغوړېده، نو هنگامي يې لور پر لور خورې
شوې.

بندوبست د پښتو شعر ما پيدا کړ
گڼه شعر د پښتو و غير سيال
نه يې وزن نه تقطيع نه يې عروض و و
دوه مصرع يې د ضعيف بحر دوه تال
د غزل يې نه مقطع نه يې مطلع وه
نه صفت نه يې تشبيه نه يې مثال
گلستان زما د نظم شگفته شو
پرې وهي شيدا بلبله پروبال
گلدستې يې لور په لور په ملک خورې شوې
تر کابله تر کشميره تر بنگال

خوشال خټک د خپلې دورې د کلتور او ثقافت يو ځلاند ستوری و او د
خپلې زمانې د ډېرو علومو او څانگو په باب يې زيات معلومات په خپله
شاعري کې بيان کړي دي. اوس که څوک وغواړي چې د خوشال خټک
اشعار ترجمه کړي، نو بايد دايرة المعارف يې تر څنگ وي، ځکه چې د

ترجمان لپاره نه يوازې په شاعري، تاريخ، حقوق، اسلامپوهنه او جنگي
مهارتونو کې معلومات په کار دي، هغه بايد پر فلسفه، بيولوژي،
بنکارپېژندنه او د نورو علومو په څانگه کې هم معلومات ولري. بابا وايي:
درست دېوان مې لکه باغ د علم گنج دی
په کې هر رنگه گلونه هر نهال

خوشال بابا سره له دې چې پر عربي، فارسي او ځينو نورو ژبو پوهېده او
په پارسي کې خويي ښه شاعري هم کړې ده، خو د خپل ژور ملي شعور له
مخې يې پښتو شاعري ډېره زياته خوښېږي، نو ځکه خو وايي:

پارسي شعر مې هم زده
سليقه لرم د دواړه
پښتو شعر مې خوښ کړ
هر څوک خپل گڼي ښاغلی
نو ځکه خويي بيا د پښتو شاعري عروج ته ملا وتړله او هغه يې ډېره
لوړه کړه:

په وزن په مضمون په نزاکت هم په تشبيه کې
پښتو ويل مې عين تر پارسي دي رسولي

هر کلام مې واردات دي يا ايهام دي
چې موزون مې په تقطع د بحر بند کړ
په تازه تازه مضمون د پښتو شعر
په معنی مې د شپراز او د خجند کړ

خوشال بابا د شعريو ناپايه سرچينه لرله چې دده د ځوانۍ له کلونو دا
چينه را وخوټېدله او بيا دده د عمر ترپايه پورې همداسې رڼه او بهانده

پاتې شوه، د عمر يې لا څو کلونه پاتې وو چې د خپل دېوان بيتونه يې سره حساب کړل او تر (۴۰) زرو پورته شول.

د دېوان مې که بيت بيت سره حساب کړې

تر څلوېښتو زرو به تېر شي په سړ کال

خوشال بابا د يو اور ژبي شاعر او ليکوال په توگه پر خپله ژبه داسې واکمن و چې له کلمو څخه يې شات و نبات جوړولای شول. د ژبې پر جوړښت او د نظم او قافيې پرفن دومره برلاسی او واکمن و چې ډېر تاريخي، طبي، ټولنيز، سياسي او نور مسایل يې د نظم په تارپېيلای شول، ځکه خو يې که فراقنامه هم ليکله، نو په نظم کې يې اچوله، که بازنامه هم، طبنامه او سواتنامه هم داسې او همدارنگه نور بېلابېل منظوم اثار.

لنډه دا چې که موږ د دنيا له هر شاعر سره د خوشال بابا شاعري پرتله کوو، نو څومره مانيزه رنځارنگي چې د بابا په کلام کې خوندي ده، دنړۍ د هېڅ شاعر په کلام کې نه ليدل کېږي. د هغو اکثرو کې يوه مانيزه برخه رانغاړل شوې ده، يا به تصوف وي يا به رزم وي يا به بزم وي او يا به نور څه، خو د بابا په کلام کې دا ټولې رنځارنگۍ شته، نو ځکه خو يو ايراني ليکوال ويلي دي:

((که چېرې فردوسي په رزمي، حافظ په غنايي او سعدي په تصوفي يا عرفاني برخه کې سره يوځای کړو، نو يو خوشال خټک ځنې جوړېږي.))

ددې خبرې مانا دا ده چې خوشال داسې يو څو اړخيز شخصيت دی چې يوازې په شاعرۍ کې يې د ژوند څو خواوې رانغاړلي دي او دده د کار او مبارزې اند و ژوند نورې برخې خولا پرځای پرېږده.

فلسفي خوشال

کله چې څوک د خوشال څو اړخيز شخصيت مطالعه کوي، نو هر اړخ يې چې مطالعه کوي، په پيل کې ورسره داسې فکر پيدا کېږي، چې خوشال به يوازې په همدې اړخ کې دومره رسېدلی وي او بس. خو کله چې ورته ځير شي په هره برخه کې د پوره فکر او نظر خاوند دی او خبره يې د کانيي کرښه ده. د خوشال فلسفي خوا هم همداسې ده، کله چې د خوشال په اشعارو او کلام کې د هغه ژور فلسفي ليد ته متوجه کېږو، نو هلته مويو ستر او ژور فلسفي خوشال تر سترگو کېږي، چې ژوندني مسايل يې تر ريالستي دايرې اخوا په يو فلسفي نظر څېړلي دي.

د خوشال خان فلسفي اند دومره ژور دی چې ((علامه اقبال د خوشال خټک له اثارو نه گټه پورته کړې او د خودی فلسفه يې د خوشال خان له افکارو نه اخيستي ده چې هېڅوک ترې د انکار کولو مجال نه لري. علامه مرحوم په خپلو اثارو کې د خان بابا افکار د بل مشعل په توگه گڼلي دي او د خوشال خان دملي وحدت نظريه يې په دې ډول څرگنده کړه، چې ((بايد قبايل د ملت په وحدت کې ورک شي؛ ای ملگريه راشه چې د زړه خبره درته وکړم، د خوشال خان هغه قبر هم د ځان لپاره خوښ نه دی چې د مغولو د آسونو گرد پرې پرېوتی وي.))

د فلسفې يو تعريف دا هم دی: ((څه چې د انسان په ماحول او فضا کې موجود وي او حواس يې درک کولای شي، انسان د هغوی په باب فکر کوي او حکم پرې لگوي.))

همدغه فکر او سوچ خوشال بابا ته هم په مخه ورغلی او ويلي يې دي:

ما چي نظر وکړ په ذرات په موجودات
گول په جهان راغلم ترې به گول درومم هيها
يو خادر ترميان وي فهم پاتې شي له کاره
دا هومره کيسې هومره ادراک د سموات
هېڅ نبي ولي يې درست اسرار موندلی نه دی
لويسه کارخانه ده کهه وگورې کاینات

عقل چې ډېر الوت وکړي او د کاینات د راز په لټون کې خپلې انتها ته
ورسېږي، نو له مادیت نه ماورا له هر څیز نه انکاري شي، ځکه چې تر خپل
حد نه پورته الوت ممکن نه وي، دلته فلسفه په تېرېدو شي او د انسان
خیالات چې هر څه وي دا دي چې کاینات یو بې منعقد څیز دی، په اتفاق
سره پیدا شوي دي او په اضطراري ډول لگیا دی کار کوي، هېڅ غایه او
مقصد نه لري، انسان د سارتر په وینا په فضا کې غورځېدلی خو
غورځوونکی یې نه شته، نو شاید خوشال خان ته هم دا سوچ ورغلی وي او
ویلي یې دي:

دا عالم ریگ روان دی که یې گورې
خو هم هسې سره اوړي لاندې باندې
خو انسان د یو څیز تر کتنې او مشاهدې وروسته له هغه څیز څخه انکار
کولای نه شي، یانې دا چې هغه شیان چې تر ایجاد دمخه یې نه منل، تر
ایجاد وروسته یې مني.
خوشال بابا هم د عقل د الوت په پای کې چې د عقل واگې یې د انسان روح
ته حواله کړې، نو د یقین رڼا یې زیاته شوه او ویې ویل چې:
ډېر عالم زما په یاد
راغی تېر شو لکه باد
هم دا هسې راشي تېر شي

بس خای نه لري استاد
عجب لویه کارخانه ده
چې پیدا کړه لوی استاد

بیا وايي:

هر تناب يې وانا و ته معلوم دی
دا خېمه ولاړه نه ده بې تناب

گل ته چا دا هسې زېب او حسن ورکړ
چا يې هسې نه په نه پانې پرانستي

خو د ماورای طبعیت یا ما بعد الطبعیت د مشاهدې لپاره مجاهدې ته
ضرورت دی، لکه چې خان وايي:

همېشه ژوندون که غواړې درته وایم
همېشه کوه له نفس سره جهاد

خوشال بابا بیا د خدای پېژندنې په فلسفه کې دومره خپل نظر ژور
ځغلولای چې په هر څه کې یې د خدای نور ننداره کوله او په هر څه کې یې
هغه لیده.

په هر څه کې ننداره د هغه مخ کړم
چې له ډېرې پیدا بیه ناپدید شو

حمزه بابا د خوشال بابا پر همدغه یوه بیت، یو کتاب لیکلی او د هغه دا
شعر یې له فلسفي او تصوفي نظره خپرلی او شنلی دی. ددې خبرې مانا داده
چې خوشال دومره ژور فلسفي او تصوفي لید لري چې پر یوه بیت یې هم یو
کتاب لیکل کېدلای شي.

کره کتونکی خوشال

لکه څنگه چې مو یادونه وکړه، د خوشال بابا ژور او تېز نظر د ژوند هره خوا او د هنر بېلابېل ډگرونه په خپل کلام کې رانغاړلي دي، داسې یې کره کتنه، نیوکه او بیا د سمون لاره هم له یاده نه دي ایستلې. خوشال بابا لکه څنگه چې د پښتو ژبې او ادب پلار گڼل کېږي، داسې په علمي، ټولنیز، ادبي او سیاسي ډگر کې هم یو ستر او ژور کره کتونکی دی.

له یوې هنري ښکارندې (شعر) څخه رانیولې بیا تر یوې لوړې ټولنیزې پېښې او عمل پورې چې هر یو دده په نظر نیمګړی معلوم شوی، هغو ته یې د انتقاد ګوته نیولې او بیا یې د سمون لاره هم ورپه ګوته کړې ده.

خوشال بابا یو زړور کره کتونکی و، نه یې د چا مدح کوله او نه یې ځانستاینې ته اړتیا لرله، خوشال له فکري، اقتصادي او ټولنیز پلوه په داسې یو دریځ کې و، چې د سالم انتقاد لپاره یې وړ صفتونه او ظرفیتونه لرل، نو ځکه خوه له خپل ځانه نیولې تر خپلو اولادونو، کورنۍ، قبیلې او ټولو پښتنو پورې څه شی چې په کې د انتقاد وړ وو هغه یې څرګند کړي او نیوکه یې پرې کړې، همداسې یې په ادبي او سیاسي برخه کې د سمون او اصلاح لپاره ډېرې نیوکې کړې دي. د خوشال بابا د نیوکې محتوا ځکه پر خلکو ښه لګېږي چې حقیقتونه څرګندوي او د رښتیا یې پر بنسټ ولاړه ده. بابا دومره اخلاقي جرئت لري، چې که په ځان کې یې هم نیمګړتیا وي هغه نه پټوي او په ډاګه یې وايي:

د مغول نمک مې و خوړ شپږ پېړۍ
ماد زرو پکې روغې کړې بیړۍ
رعیت مې یو سلفزیه درست خټک وو
په عزت او په حرمت کې یې څه شک و

د مغول لپاره ما تورې وهلې
پښتنو به راته کړې ډېرې کنځلې

يادا چې:

چې منصب مې د مغول خوږ يو ملک وم
چې منصب د مغول نه شته اوس ملک يم

خوشال بابا بيا په دويم گام کې پر خپلو ځينو زامنو او د کورنۍ پر غړو
چې دده پر وړاندې په ناحقه راولاړ شوي او يا يې نافرمانې کړې او يا هم د
خپل ولس پر ضد ودرېدلي، سخت انتقادونه کړي او د هغو شخصيتونه يې
خپلې، شنلې او څېرې يې ورته څرگندې کړې دي:

نا خلف مې حواله کړې په تقدير
نصيحت ورباندې نه کاندې تاثير
خوې خصلت چې ازلي وي نه نور کېږي
په ارشاد او په تلقين د کامل پير
بد فرزند دې خدای د هېچا پيدا نه کا
په خصلت يې پلار په ځان دی مور په وير

يادا چې:

زما زويه د ننگ نه دي غريتهار دي
پرې پوهېږم چې همه واړه مردار دي
نه يې لويه اندېښنه نه يې لوی کار شته
د مغولو و طبخ و ته تيار دي
د منصب د اضافو خبرې کاندې
په عزت، په حرمت کله خبردار دي
اتفاق، يگانگي يې سره نه شته

همگي روان په بېله بېله لار دي
نه د نوم دي نه د شرم نه د ننگ دي
اندېنې يې د ناکس، د ناسردار دي
شکایت له نورو مه کوه خوشاله
چې خپل زويه هم په ننگ له تا ويزار دي.

چې پيدا دي همگي زماله خانه
که پنځوس دي که شپېته دي داغ د زړه دي

يو و پلار نيکه ته نه شو
همگي د مور په شان

اشرف سرتړ سره نفس اماره دی
په حسد په حماقت کې اواره دی

د مور پلار نيکه ته نه دي
دا ناکس دي لابلل شان
په ژوندون مې خپل ځای ورکړ
باندي زه شوم مهربان

يو څو لا په کې افت شول تر دا ميانه
څوک ((بهرام)) غوندي بدبخت بخیل شي

چې هېڅ کار نیولی نه شي استوار
په شامت يې خېلخانه شي تار په تار

څوک ((سډو)) غوندي نامراد عبدالزوجه شي
په تنگسه له خپله پلاره شي ويزار
څوک ((مالو)) غوندي ((جلو)) غوندي پيدا شي
سراسر واره نابود او ناکار

مرگ د ناکاهلو سبابېگناه غواړم
دعای مې داده الله الله غواړم
زما توبه ده د بهرام له خیره
دده له شره امان پناه غواړم

زما زړه له چانه روغ نه دی بهرامه
د هرچا سره مې زیست دی له ناکامه
نور دې نوم زما په زویو کې حساب مه شه
د خوشال خټک وینا په دا تمامه

چې په ځای يې ناکابل زویه خاني کا
د خوشال خاطر په دا پاره پاره دی

لکه څنگه چې خوشال خان پر خپل ځان او هم پر خپلو زامنو نیوکه کوي او نیمګړتیاوې یې رابره خبره کوي داسې پر خپلې قبیلې (ختکو) هم نیوکې او انتقادونه لري او د هغو له ځینو عملونو او نیمګړتیاوو څخه هم ناخوښي څرګندوي.

له خټکو نه مې هومره زړه ناخوښ دی
چې توبه دهمګي خټک له نامه
د نعمت په قدر هېڅ خبردار نه دي
نوم خټک به مې خلاص نه وي له انعامه
خټک واره د دودام دي که یې ګورې
څوک به څه غواړي د خپلو له دودامه
د وفا په ځای همه واره جفا ده
چې به ماته رسېده له خپله قامه
که په توره خټک خپل کړې ګنې خپل شي
کنه هېڅ به یې خپل نه کړې له اکرامه

چې زما اختیار یې خوار کړ
خدای دې خوار هغه خټک کا

درست خټک زما په دور
نن ما مور شو پوه دوران
که خټک په مخکې پروت و
پاس مې یووړ په اسمان

تفحص که شوک د خوږ زړونو کاندې د خپل قام له لاسه ورک خوشال خټک دی

خوشال بابا د خټکو تر انتقادي دایرې او نیوکې وروسته، پښتانه په خپله انتقادي دایره کې داخل کړي او هغه نیمګړتیاوې چې په پښتنو کې دي هغه یې یوه یوه خپرلې ده. په پښتنو کې به د خوشال بابا غوندې هېڅ داسې بل لوی لیکوال تر سترگو نه شي، چې د بابا په څېر د پښتنو پر رواني چلند او ټولنیز ژوند بلد وي او هغو ته یې په خپلو اثارو کې په دې کچه ځای ورکړی وي. خوشال بابا د خپل فطري بغاوت او ژور فکر له مخې د پښتنو نیمګړتیاوې هم خپرلې او نیوکې یې پرې کړي دي. د خوشال بابا اثار د پښتنو د ژوند هندارې دي، چې د هغوی نښګڼې او بدګڼې ټولې په کې په ښه روښانه ډول څرګندېږي:

لېونی شول پښتانه په منصیونو
خدا یېه ما ژغورې له هسې غضبونو

پښتانه لکه مګس ورباندي ګرځي
ورته ایښی دی مغل د حلوا تال

شرم دی ننګ دی که ډار د سردی
سمه مې پرېښوه ځای مې غردی
پښتانه واړه دمغول شوروا خوري
ماته یې پاتې دا شورو و سردی

پښتانه په عقل پوهه څه ناکس دي
کوټه سږي د قصا بانو د جوس دي
اونښ له باره په ولجه په کور ورغلی
په ولجه د اونښ د غاړې د جرس دي

درست جهان په ناپوهانو سره ډک دی
ولې زیات که پکې وگوري افغان دی

که رښتیا وایم شېرشاه دا هسې نه و
لکه مور یو نن پیدا له کوهستانه
پښتانه چې بې ننگي کا څوک یې څه کا
گورستان لره به درو مو له ارمانه

که په نور خلکو کې ښه سړي موندل شي
ولې ښه سړي به لږ وي افغانان
هره چار د پښتانه تر مغل ښه ده
اتفاق ورسره نه شته ډېر ارمان
د بهلول او د شېرشاه خبرې اورم
چې په هند کې پښتانه وو بادشاهان
شپږ او اووه پيړۍ یې هسې بادشاهي وه
چې په دوی پورې درست خلک وو حیران
یا هغه پښتانه نور وو دا څه نور شول
یا د خدای دی اوس دا هسې شان فرمان

که توفیق د اتفاق پښتانه مومي
زور خوشال به دوباره شي په دا ځوان

پښتانه د ادم زاد لــه زاده نه دي
د عفريت دی که د ديو دي که د د دي

خوشال بابا د پښتنو تر څنگ مغول هم د خپل انتقاد په دایره کې شامل کړي دي. د خوشال بابا د ژوند او مبارزې یوه زیاته برخه له مغولو سره په دوستۍ او دښمنۍ کې تېره شوې ده. لکه څنګه چې بابا ته پښتانه معلوم وو، داسې ورته مغول هم ښه معلوم وو. نو ځکه خويې د هغوی ظلمونو، بدو عملونو او نورو نیمګړتیاوو ته هم نغوته کړې او انتقادونه یې پرې کړي دي. مغول پاچا (اورنگزېب)، چې د خوشال بابا د سیاسي مبارزې یو اړخ ورسره تړاو لري، د بابا په کلام کې ډېر زیات یاد شوی او غندل شوی دی او همدارنګه نور مغول هم.

تفاوت د خپل پردي ورباندې نه شته
که یې ګوري اورنگزېب بادشاه ګمراه دی
دا لاڅه چې هندوستان توره تیاره ده
په هر ځای دده د خویۍ بویه اړه دی
د اورنگ بادشاه په دور ارام نه شته
چا ویل چې جهان ځای د ارامګاه دی
که زینت و ته یې ګوري یو یزید دی
که طاعت و ته یې ګوري اهل الله دی

وخت د اورنگ شاه دی د هر چا تسپي په لاس دي
خدای (ج) ځيني خبر دی په اخلاص که په لباس دي

پلاري يې په بند، وروري يې بند بند کړ
ځان يې هم شيخ، هم دانشمند کړ
اوس په غزا کې خپل ځان غازي بولي
په خوځورنگ يې، خپل ځان څرگند کړ

ځانان يې واړه تلاوت ځوان کړل
د هند هندوان يې دانشمندان کړل
وخت د اورنگ دی عمل يې هېڅ نه شته
خو کتابونه يې په عالم گران کړل

ددې دور شيخان ډېر دي لور په لور
اورنگزېب بادشاه د واړو دی انځور
په هغه چاره قلم ساز کا قرآن کښې
په هغه چاره شهرگ پرې کا دروگر

نو ځکه خو خوشال بابا د داسې واکمن اطاعت نه کوي:
اطاعت د اولوالامر ځکه نه کړم
خليفه د زمانې په زړه کافر دی
بابا د نورو مغولو په باب هم انتقادونه لري:

د هند په تخت چې عالمگیر کېناست

په خلکو کانی د اسمان پرېوت

بابا د مغولو پرضد په مبارزه لاس پورې کوي او د پښتنو د یووالي هیله
کوي، چې ټول پښتانه باید له کندهار تر اټکه د ننگ په کار کې پټ
اوبښکاره سره یو شي، چې د مغولو له ستم نه ځان خلاص کړي.
ټول پښتون له کندهاره تر اټکه
سره یو د ننگ په کار پټ او اشکار

ناگهانې په دا ملک فساد بنیاد شو
د ماهم د تلافی کار را په یاد شو

نن د وارو پښتنو په ننگ ولاړ یم
دا چې هسې په هر در هر در ننگ ولاړ یم
چې پښتون شوم په داهسې سپینه ږیره
نورمې خدای مه کړه مغول وایم په څیره

و مغول و ته به نن کړم اټک پوله
ملک به خلاص کړم د مغول له غاله غوله

خوشال بابا نه یوازې په ټولنیز ژوندانه کې د ټولنیزو نیمګړتیاوو نقاد
دی او پر دغو برخو یې نیوکې کړي، بلکې پر هغه چا یې هم سختې نیوکې
کړي، چې د ریا عبادت یې د خپل ژوند د اړتیاوو د خړوب و سیله ګرځولی
او خلک پرې تېرباسي. خوشال تل دا ډول شیخان غندلي او له دې ډول
ملایانو سره یې وړاندې ده.

حقيقي سجده هغه ده چې د يار په لوري يې کړې
و کعبې ته چې سجده شي دا سجود دی مجازي

هر چېرته چې گرځې په لاحول ورنه تېرېږه
سل بلا په زړه کې سل دانې تسپې په غاړه

د ابليس غوندې مکرونه يې په زړه کې
په فريب کې تر ابليس له ماهر دی

د پردې چې تر تانه، خپل ځان ملک کا
په بنو خبرو، ځان په فلک کا

نغوذ بالله، چې بنه يې ځير کړې
شیطان تر ځان پورې، لکه کودک کا

په خوله يې ذکر په زړه کې نور فکر
فساد د دور داننا شـيخان دي

چې د کنزد قدوري شي ځان ملا کا
هر حلال حرام په ځان باندي روا کا
نه د کنز په دقيقو څه خبر شوي

نه په مخ د قـدوري مبـصر شوي
 کتابونه په سر کېږدي ځان ملا کا
 په هر کلي علت گرځي ټگي غلا کا
 کېني شرع پرېکوي په رشوتونو
 ځان قاضي کا په غلط روايتونو
 وهرچاته مسلې د سخاوت کا
 خپله خونه ډکوه بله غارت کا
 په مسجد راځي پنځه وخته اذان کا
 چې ذکات سرسايه نه وي مسجد وران کا
 د ميراث مالونه خوري له ظالمانو
 نوم په ځان باندې کېږدي د عالمانو
 په دا هسې علم برنډ کېني ملا يي
 و عالم ته ميراث خور د انبيايي
 نه يي کښل زده، نه لوستل زده، تل ټکل کا
 تعويذونه ورکوي په دروغ کښل کا
 په ناروغ يي خوښي لارياته ترروغ شي
 څښت، تعويذ، دعا، هيکل کې په دروغ شي
 لارنځور غريب صحت نه وي موندلای
 چې اخون وي اخیستو ته ورنیولای
 که په ورکړه کې څه درنگ څه خو تعطیل وي
 په غوغا په شور و شریې قال و قیل وي
 چې دا زر هسې ناسازې کا اغازې
 خپل مقصود مطلوب حاصل کا په ناسازې
 چې څوک ترس له خدایه نه کاندې غلول کا
 اس به پرېږدي زين به باندې په جاهل کا

مريدي په كلا په نمبره ده
كه پيري مريدي دا ده مسخره ده
څوك په پير او په مرشد څه لره وياړي
خپل مراد دې همگي له علمه غواړي
شيخ په گوټ كې ناست دى چې دنفس سره غزا كړم
چې شي تورو ته وړاندې غزا داده

په خوله كلیمه لولي نمونځ روژه كاندي كافر شته
دعوي كاد شيخیه، تر شیطانه لا تر شته
له كوره لوتنه واخلي، استنجا لره روان شي
تقوى تر هسې حده، په ولجه يې وړي كه زړ شته
يوځای الوده نه دى په دا هسې دروېشانو
په دا دور كه گورئ دا ناپاك په هر كشور شته
چې خاص د زمانې دي حال يې دادى، نور وگړي
د غواوو د خړو د كلي دى خالي نوم باندې بشر شته
چې حال د پرهېزگار و سراسر واپه دروغ شو
رښتيا غواړي له چانه چيرته پاتې دا هنر شته

شيخان چې هسې اوږده نمونځونه كا
په كې باغونه اسونه جوننه كا
په كې رنگين رنگين گنډي ورينمين سگني
په كې د سپينو د سرو گنجونه كا

نمونځ، روژه چې د ریا دپاره کېږي
له اسمانه به لعنت باندې اورېږي

کتایوننه د اسمان د ځمکې لولې
په عمل یې فرق د ځمکې د اسمان دی
په باطن یې زړه گومان سره تړلې
په ظاهرویل په ژبه مسلمان دی
په خبرو کې یې فیض موندنه شي
مذبذب په قول په عهد په پیمان دی
په طاعت په عبادت کې که بلغم شي
په اخرانس په نغوته بې ایمان دی
زه خوشال خټک بنده د هغه چایم
چې یې رود زړه د خولې سره یکسان دی.

تل قرآن د وړاندې ایښی قرآن لولې
ولې هېڅ عمل یې نه وي په قرآن

خوشال بابا دیو لوی مفکر او سالار ادیب په توگه، ادبي برخې هم له نظره
نه دي غورځولي، د خپلو لیکوالو ادبي نیمگړتیاوو ته یې هم گوته نیولې،
آن پر داسې لیکوالو یې نیوکې کړي، چې ترده وړاندې پرې چا د انتقاد

جرئت نه شو کولای، خو ده د خپل فنانون ذهن او ژور لید له مخې د هغوی اشار
وتلل او نیمګړتیاوو ته یې ګوته ونيوله.

تر بابا دمخه ډېر لوی شخص چې مذهبي شهرت او اغېزې ترلیکنو زیات
و، هغه اخوند دروېزه و چې چا پرې د انتقاد کولو جرئت نه شو کولای او
هغه وخت په ټولنه کې مطرح شخص او لیکوال و، خو خوشال بابا د هغه اشار
وتلل او بیا یې پرې داسې نیوکه وکړه:

درویزه لسه یوه لوري را پیدا شو
په لر علم په دا ملک کې لوی ملا شو
د روښان خیرالبيان یې وليدلی
هغه هم مجهول بیان و ناسپندلی
ده چې خوشې میدان بیا موند سخنگوی شو
په ویل کې یې چې زړه و هسې توی شو
درویزه چې بیان کړی خپل کتاب دی
نوم یې مخزن الاسلام کړی جناب دی
که یوه مسره په شل بله په سل ده
نامربوطه ناموزونه په ویل ده
مسلي لس نظم کړي په پښتو دی
درته شه وایم چې شه دي د ایستو دي

د اخوند دروېزه د (مخزن) په باب زیاتوي چې دا یو مجهول او بې وزنه
کتاب دی او هغه د عربي قصیدې بوسیروي ترجمه ښيي.

هر هر بیت د قصیدې چې در مرجان دی
په پښتو کې تراور بشو لا ارزان دی
قصیده د بوسیروي ترجمه کړې
عربي یې تر پښتو مضحک راوړې

مخزن مې د اخون چې تمامي په نظر کښېوت
په دې کې عروض نه شته نه یو بحر ما موندلی
یو کتاب دی درويزه سره جوړ کړی
د سوات خلک یې له کل علمه موړ کړی
نا معقول مجهول بیان په کې بې ځایه
په کې بد د حسین وایه یزید ستایه
په حیرت به واپو گوتې وچپلې
د اخون په مخزن چا گوتې کښېولې.

خو هغه چا چې پوره او کره شعر ویلی، خوشال بیا هغه ستایلی دی، لکه
میرزا خان انصاري:

له چانه په پښتو کې ما میزان میندلی نه دی
میرزا په دا زبان کې ویل کړي دي تللي

خوشال بابا په یوه قصیده کې د ځینو نورو شاعرانو ارزونه داسې کوي:
یو په حال او په ماضي کې داسې نه و
چې ښکاره یې د خبرو راته خوند کړ
د میرزا دېوان مې ومنله په گوډي
مسخره مې ارزاني خویشکی زمند کړ
که دولت و که واصل و که دا نورو و
په خبرو مې د هر یوه ریشخند کړ
کلمې مې ورته سازې کړې د قندو
د اورېشو په ډوډۍ چې به یې شخوند کړ

هر چې لاف وھيي د شعر
نن پټه دا دور دي ډېر
خداي دې نه کا چې به وایم
حال د دیو تېرو بېر
څوک پاوي څوک نیم پاوي دي
قلندر په کې نیم سېر
چې د موره په حساب دي
هېڅ مې نه دی واصل هېر
بل دولت فقیر درې پاوه
نه ترې څو سرشاهي سېر

د هغه شاعر داني وشه په ژبه
چې د شعر درداني پلوري په مال

د هغه شاعر مخ تور شه چې په طبعه
وهر در وهر در بارو ته ولاړ وي.

ټولنپوه خوشال

خوشال نه يوازې د خپلې ټولنې يو فنانون او هنرمند دی، بلکې د خپلې ټولنې او خپلو خلکو يو رنځپوه او اروا پوه هم دی. خوشال بابا د خوی، خصلت، فن او مسلک له مخې د ټولنې وگړي سره وېشلي، تللي او تجزيه کړي يې دي او په ټولنه کې يې د هر چا کار مشخص کړی دی. خوشال بابا د يوه ټولنيز او سياسي شخصيت په باب په خپل کتاب (دستار نامه) کې دقيق معلومات وړاندې کړي. د خوشال بابا په اند که څوک غواړي په ټولنه کې يو لوړ سياسي او ټولنيز شخصيت د (دستار سرې) شي نو بايد شل هنرونه او شل خصلتونه زده کړي، ده دا شل هنرونه او شل خصلتونه هر يو په خپله دستار نامه کې تشرېح کړي دي. په شلو خصلتونو کې خوشال بابا د نارينه لپاره يو خصلت هم، شجاعت ضرور بولي او دا د (مرد) لپاره لازم گڼي، ځکه خو نو په ټولنه کې د (مرد) او (نامرد) لپاره خاصې پولې ټاکي، چې د هغو له مخې يو بل سره توپيروي خوشال بابا وايي:

مرد به نه شي په گفتار	څو پيدار نه کړي کردار
چې دې وکنځي مرد نه دی	که له تانه وي په ډار
چې څه دی خو انتقام دی	د مردانو کار او بار
چې عزت ورڅخه نه وي	هغه مرد نه دی په کار
هم مهره لره هم زهر	بڼه مردان دي لکه مار
چې هم تندر هم باران دي	تر هغو مردانو څار
مرد به غم د خپل هنر کا	نه د زرو، نه دينار
مرد به غم کا د خپل شرم	د عزت، د اعتبار
نامرد فخر په نسب کا	مرد نه مور لري، نه پلار

مرد هغه چې همت ناک برکتناک
له عالمه سره خوږ په زیست وژواک
مخ یې مخ، قول یې قول، عهد یې عهد
نه دروغ نه یې فریب نه تش تباک
لږ ویل ډیر یې کول په خاموشۍ کې
د غونچې غونډې خوله ډکه، سینه چاک
چې خبره د پستۍ د بلندی شي
په لویي لکه اسمان په پستۍ خاک
په تمکین کې لکه سبر، په سخا کې
په هر لور څانګې ډنګورې لکه تاک
لکه گل شگفته روی تازه په باغ کې
همیشه د بنو بلبلو پرې بلغاک
چې دا هسې ښه ویل کاږه حیران یم
چې خوشال راوړله کومه دا ادراک

د مرد په باب بیا په نورو شعرونو کې وایي:

مرد به غیور وي مرد به صبور وي
هم به په عفو په کرم مشهور وي
نامرد هغه دی په حقیقت کې

چې دا خو توکه يې له دله دور وي

که د مردانو په دين ايښ يې
نه بند په سره يې نه بند په سپين يې
که نه دې تخت شته نه دې افسر شته
قيصر د روم يې فغفور د چين يې

خو وانخلي له غليمه انتقام
مرد نه خوب کا نه خوراک کا نه ارام
چې د تنگ او د ناموس اندوه يې نه وي
د هغه سړي به نه وي احترام
چې د بل تر لاسه ورغی د بل شو
مرد به خپل لري د خپل فکر زمام

په جهان کې که مردان دي هم هغه دي
چې و سختې ته ونيسي ځانونه

واړه زړونه فراغت دي په بنادي کې
چې په غم کې مردانه شي سخا هغه

ر

له دې بيتونو څخه معلومېږي چې دى هغه چاته په درانه نظر گوري چې له
گفتار سره كردار هم ولري او د عمل جنبه يې ډېره درنه وي، هغه څوك چې د
چا سترگه ترينه نه سوزي او خپل انتقام په لوړه پيمانه نه شي اخيستلاى،
يا يې د خپل فكر زمام په خپل لاس كې نه وي او پر پت او عزت باندې، د سر
و مال بښدلو ته نه وي تيار، د ده د احترام وړ نه دى.

دى (مرد) له مار سره تشبيه كوي چې بايد هم زهر ولري او هم د مهر موره،
هم لكه د اسمان ورېځ، د رحمت بارانونه ورسره وي او هم اسماني تندر چې د
سړي ځواب په توره وركړي او په سختو حالاتو كې د صبر او متانت خاوند
وي.

د اسمان په څېر لويي او بلندي او د ځمكې په شان فروتنې دواړه د يوه
لوى شخصيت لپاره ضروري گڼي. پر عهد و قول ټينگار، له چل ول او ټگۍ
برگۍ نه ځان ساتل، د نارينه ژوند شعار بولي. كه څوك د مردانو پر دين او
ايين ټينگ وي، هغه ته د روم قيصر او د چين فغفور وايي، د خوشال په نظر
بريالى شخص بايد د تمكين او وقار خاوند وي.

د خان په ټولنيزو نظرياتو كې دا ټكى هم نظر ته ډېر راځي چې دى د انسان
فطري او طبيعي استعداد ته په ډېر اهميت قايل دى او ذاتي استعداد د
انسان په شخصيت جوړونه او ټولنيز ژوندانه په سمون كې ډېر موثر گڼي.
لكه چې په دې لاندې شعرونو كې وايي:

چې بنيادي پيدا شوى په نفاق
د هغه نه طمع مه كړه اتفاق
چې وودلې وي په ذات توره شړۍ
سپينول يې وهرچاوتسه دي شاق
د غسل سره يې خوره خوږه به نه شي
مرغوني چې ترخه دي په ميثاق

که ((اخلاق ناصري)) په یاد ووايي په اخلاق کې به ښه نه شي بد اخلاق

دغه راز د خوشال بابا په کلام کې په لسگونو ځایه داسې مسایل خپرل شوي چې د ټولنپوهنې له نظره د انسان شخصیت او ماهیت څېړي، د خوشال د اثارو په هېنداره کې زموږ د ټولنې انسان له هر پلوه ډېر ځلېږي او د هغه ښېګڼې او بدګڼې په کې له ورايه ښکاري، نو له دې کبله خوشال ته زموږ د ټولنې یو وتلی ټولنپوه ویلای شو.

رنځپوه (طبيب) خوشال

په دارو کې چې ښه نیت وي
داروننه وي عبادت وي
عبادت په روغ صورت شي
گنګې کله عبادت شي

خوشال بابا د علم او فن د نورو برخو په شان په طب او طبابت کې هم لوی لاس درلود، د خپل وخت پر زیاتو طبي علومو خبر و، په طبي برخه کې یې زیاته مطالعه کړې وه. ځکه یې نو په خپل کلام کې طب او طبابت ته هم زیات ځای ورکړی دی، ده هم په یو شمېر شعرونو او نثرونو کې دا موضوع خپرلې او هم یې د (طب نامه) په نامه یو مستقل منظوم اثر لیکلی دی. له طبنامې پرته په (فضل نامه) کې هم د طبي مسایلو په باب یو شمېر لارښوونې شوې دي.

خوشال بابا په طبي برخه کې تر هر څه وړاندې د انسان لپاره د عقل او روغتیا د ساتنې لارښوونه کوي. د بابا په نظر که په یو انسان کې عقل او صحت دواړه ښه وي، نو ډېره خوبي ورسره ده او که دا نه وي نو خوبي ورسره نه شته:

يو صحت بل عقل غواړه
ته په دا کې خوږې غواړه
که دا دواړه توکسه نه وي

نــوره هـرــه خـويـي و لـاړه

پخوانيو حکيمانو او صوفيانو د روحاني قوت د پيدا کولو لپاره درې
شيان لازمي گڼلي دي:
(کم ويل، کم خوړل او کم ويد بدل). خوشال بابا دا موضوع داسې يادوي:

ابدال په دا څلور خوييه ابدال دی
کم ويل کا کم د چا سره گډون
کم ملاستی کا په خوراک کا کمه مينه
په دا شان يې په عالم کې دی ژوندون

اوبه د ژوند لوی نعمت دی چې بې له اوبو ژوند امکان نه لري، بابا د
صحي اوبو په باب وايي:

که اوبه وي د باران يا د چينې
د کوهي اوبه ضرر دی د بشر
بني سړې خوږې اوبه د سړي ځان دی
ولې تود طعام سړې اوبه ضرر
چې تودې اوبه څوک څښي غارمه وهلی
پرې نقصان د اشته شي رنگ اصغر

د خوراک په باب وايي:

خو چې ډېر طلبگار نه شي طعام مه خوره
هر زمان په شخوند کې مه شه لکه ستور

ډوډۍ غمینه وي کله اوربشینه
په وخت د لوږې خوږه لگینه
موږ د نباتو حلوا ته نه گوري
هوبیار به پوه شي په دارازونه

خوشال بابا د سړي ځواک او د ملا د پیاوړتیا لپاره نصیحت کوي او د
زیاتې کوروالۍ نه کولو ته سړی رابولي، د خوشال بابا په نظر ((د صحت په
کار کې ډېر فکر باید وي)) .

دا د ملا اوبه یې واړه درگوهري
که سړی یې شي د قدر نه خبر
درگوهري به هغه څوک لوني بې ځایه
چې په پوهه کې ابله وي گېدی خر

خوشال بابا په دې بیتونو کې هر څه بیان کړي، خو ورسره یې د علاج او
درملنې لپاره هم لارښوونه کړې ده:

که قوت زیاتوي تل خوره شوده پی
چې تر دانه دارو نشته معتبر
که یې مومې اوړی ژمی گبینه خوره
خو په سود یې خبر مه کړه خپل پدر

خوشال بابا د انسان د بدن د زیاتو برخو او د هغه د زیاتو ناروغيو د علاج
لپاره داسې لارې ښودلې دي، چې آن په ننني عصري طب کې هم ورڅخه گټه
اخیستل کېږي: خوشال بابا اول دا نصیحت کوي چې ناپوه طبیب ته مه ځئ،
چې دارو یې خطر لري:

د طبیب دارو هاله خوره چې حاذق وي
د ناقص طبیب دارو لري خطر

د انسان د روحي آرامۍ لپاره وایي، چې سړی باید په باد او غبار کې ونه
گرځي، ښه هوا او خوشبويي کې وگرځي چې صحت ته گټه لري:

گرد، غبار، غارمه، چکر هوا بد بویه
رنځ علت و با پيدا کېږي اکثر

خوشبويي خو لگوي هومره فايده ده
تندرستي ده هم سنت د پیغمبر

اوسنی طب وایي، د هغو انسانانو لپاره چې وینه یې زیاته وي په کال کې
باید یو مقدار وینه وباسي، دا کار یې صحت ته گټه رسوي. بابا وایي:

فصد سړي سره نافع دی
د هزار علت دافع دی

د سترگو د علاج لپاره وايي:

که رانجه سړی تاوده کا
اڅرېفل سره يې اوبه کا
په کې ډوب تاوده رانجه کا
اووه ځله دا رنګ وککا
په دارنګ د ښځې پی
اووه ځله ډوب پسرې کک
بیا دې واړه ښه میډه کا
په لېمو دې يې ښه سیده کا
چې د سترگو گوهر يې زحمت وي
نور به دا رانجه صحت وي

د ټوخي دارو:

ښه پخه کرکڼه گوره
ځنځی زړی واخله وروره
هغه زړی ښه وریته کړه
آس يې گډ په گبینه کړه
د هر ټوخي دارو دا دي
چې آسان دارو دي دا دي

د نس خوړې دارو:

ښه دارو دي دا د گېلې
که دې درد کېږي د گېلې
انگزه سپرکی چوکار هم
نمک سنگ واخله اشخار هم

بښه خړبښه هليله گوره
پوست يې واخله زما وروره
دا پيښه توكه همدمه
سره واړه دوه درمه
اوبه واخله خلوړ سپره
پرې دارو لمبه كړه تېره
سره واړه جوشيده كړه
نرم اور پسې سيده كړه
چې نيم سپر اوبه شي پاتې
اوبه نه وي كمې زياتې
بيا ورگډې كړه شكرې
په ناشتا به يې ونغرې

د مټانې ډبرې دارو:

سهاگه، چوكر، كورزې
له تودو اوبو چې نغرې
كه خلو پښت وړځي څوك وځوري
رنځ د سښې مټانې وړې

په طب نامه كې همدارنگه د سترگو د ځينو ناروغيو، د گنده دانو،
بواسيرو، اشتها، جلابو، د وجود بادو، سردرد او ځينو نورو ناروغيو په
باب هم معلومات، علاج او لارښوونې راغلي دي.

سياستپوه خوشال

د خوشال بابا د ژوند يوه زياته برخه په سياسي مبارزه، کار او زيار تېره شوې ده. خوشال خان که ځاني کوله، که ملکي، که جاگيرداري او يا هم قومي مشرتوب، نو په ټولو کې سياست نغښتی و، خوشال بابا د ژوند د ډگر عملي سياستوال هم و او د خپلې عملي او ذهني پوهې او تجربې له مخې سياستپوه هم و.

ځکه خو په سياسي علومو او پوهنو کې د خوشال تجربه او نظر د زياتې تايدونې وړ دی. خوشال چې د خپل ژوند په (۱۴) کلنۍ کې له خپل پلار سره يوځای د خپلو رقيبانو پر ضد په جگړه کې شريک شو، په حقيقت کې همدارده د سياسي ژوند پيلامه گڼل کېږي. د خوشال سياسي مبارزې بيا آن دده د عمر تر پايه پورې دوام وکړ، آن تر دې پورې چې ده وصيت وکړ؛ ما داسې ځای کې ښخ کړئ چې د مغولو د اسونو گرد زما پر قبر پرېږزي. مانا دا چې له تنکي زلميتوبه بيا تر بوډا توبه پورې د خوشال ژوند په سياسي مبارزه او هلو ځلو کې تېر شو.

خوشال د خپلې سياسي مبارزې په ترڅ کې له ډېرو سختيو او کړاوونو سره هم مخامخ شوی او يو ځل يې څلور کلن بند هم گاللی دی. خوشال د همدې څلور کلن بند په موده کې له خپل نبوغ نه گټه واخيسته، د (دستار نامې) پر ليکلو يې پيل وکړ او په (۱۳) ورځو کې يې داسې يو جامع کتاب وليکه چې د سياست، ټولنيزو چارو او قومي مشرتوب لپاره ډېر معتبر اثر گڼل کېږي.

خوشال خان په دې اثر کې د لومړي ځل لپاره د يو سياستوال او قومي مشر د (دستار سړی) لپاره يو لړ اصول وټاکل، چې د هغو د پوره کولو له مخې يو څوک کولای شي د قوم مشر شي، سياستوال شي او يا د دستار

تړلو لایق وگڼل شي. د خوشال له نظره د دستار سپړی باید دا شل هنرونه او شل خصلتونه ولري:

اول هنر د ځان د معرفت:

دویم هنر د علم چې کسب کمال باله شي.

درېیم هنر د خط چې لازم ملزوم د کسب کمال دی.

څلورم هنر د شعر چې پیرو د علم دی.

پنځم هنر د تیراندازی دی.

شپږم هنر د اسپ تازی دی.

اووم هنر د ښکاری دی.

اتم هنر د شجاعت دی.

نهم هنر د سخاوت دی.

یوولسم هنر د ازدواج د معاشرت دی.

دولسم هنر د اولاد د تربیت دی.

دیارلسم هنر د تادیب خدم و حشم دی.

څوارلسم هنر د اسباب معیشت دی.

پنځلسم هنر د زراعت د دهقانیت دی.

شپاړلسم هنر د تجارت دی.

اولسم هنر د تحقیق د نسب دی.

اتلسم هنر د تردد د شطرنج دی.

شلم هنر د تصویر د نقاش دی.

او شل خصلتونه په دې ډول دي:

اول - خصلت د مشورت

دویم - خصلت د عزیمت

درېیم - خصلت د خاموشی

څلورم - خصلت د راستی

محمد اسمعیل یون

سمسور ویب پاڼه

پنځم - خصلت د شرم و حيا
شپږم - خصلت د خلق نیکو و خلعت و خوشخويی
اووم - خصلت د مروت
اتم - خصلت د عفو او کرم
نهم - خصلت د تمیز
لسم - خصلت د عدل د انصاف
یوولسم - خصلت د توکل
دیارلسم - خصلت د خوف و د رجا
خوارلسم - خصلت د ملک د انتظام
پنځلسم - خصلت د همت
شپاړلسم - خصلت د حلم
اوولسم - خصلت د غیرت
اتلسم - خصلت د عزم و احتیاط
نولسم - خصلت د طاعت و ورع
شلسم - خصلت د استغفار^۱

خوشال بابا د یو سیاستوال لپاره پورتنی هنرونه او خصلتونه لازم بولي. ددې هنرونو او خصلتونو په واسطه له ځاني ژونده نیولې بیا تر ټولنیز او هېوادني ژوند پورې ټولې چارې سمبالېږي. د خوشال په نظریو واکمن یا سیاستوال باید پر دیني او دنیایي علومو دواړو پوه وي، چې د ملک د انتظام چارې سمبال کړي، که چېرې یو سیاستوال یوازې په دیني علومو پوه وي، نو د ملک ژوند نیو چارو ته به یې پام راکم شي او د ټولنې اقتصادي او د ژوند نور ډگرونه به وده ونه کړای شي او که چېرې یوازې دنیایي علوم یې زده وي، نو ټولنه به له دینه لرې شي او اخروي نړۍ ته به یې

^۱ د خوشال خټک دستارنامه، کابل چاپ، ۱۳۴۵ل کال.

زيان ورسې، لنډه دا چې حاکم بايد د ټولنې د ښه نظام لپاره دا دواړه علوم
ياد کړي. د خوشال په نظر هغه چې ظاهري او باطني سياست يا ديني او
دنيايي علوم يې زده کړي دي، هغه د اسلام د څلورو خليفه گانو په شان دي:
(هر چې ظاهري او باطني دواړه لري هغه په سيرت دي د خلفای اربعه
رضوان الله عليهم اجمعين)).

خوشال بابا وايي، چې يو ملک د حاکم په سياست ودان دی، که چېرې
سياست کمزوری وي او حاکم ناپوه وي، ملک خپله د کمزوری خواته ځي
او گډوډي رامنځته کېږي:

چې خالي شي د حاکم له سياسته
هغه ملک په بلا ياد شي

خوشال خان د يو ملک د مشر لپاره دا تدابير لازم گڼي، چې د ملک
اقتصاد ته پام وکړي، پر خپل پوځ لاس راکاپري او خلک له اقتصادي پلوه
ښه وساتي، که چېرې داسې ونه شي، نو ملک کې به گډوډي راشي، پوځ به
يې متلاشي او تيت و پرک شي، نو ځکه خو وايي:

هر بادشاه چې خزانه ورڅخه نه وي

عاقبت ورڅخه تار په تار لښکر دی

خوشال بابا د يو ملت يووالی او پيوستون د دولت د بقا ضامن بولي او
کله چې نفاق رامنځته کېږي هغه سره بيا غربت او بدمرغي په خپله راځي.

دولتونه چې د خلکو په اتفاق دی

هغه به خوار شي چې په کې نفاق دی

دوه زړونه چې يوشې غربه هم پاره پاره کا

څار تريگانگی چې نعمتونه رابښکاره کا

خوشال خان دغه راز د يو مشر او سردار لپاره ځينې شرايط هم ټاکلي چې
علم، دين او مېړنتوب هم په کې راځي، خوشال بابا د يو قومي مشر او خان
لپاره يو لړ نورې ځانگړنې هم ټاکلي، هغه وايي چې خان بايد د سيم و زر
پروا ونه لري او يوازې د شرم و ننگ په فکر کې وي:

خاني کار د هر چا نه دی د هغه دی
چې صرفه يې نه په زر وي نه په سر
يکباره يې په نظر کې شرم ننگ وي
د دنيا په سود و زيان نه دی خبر

همدا صفت بيا د يو سردار او د هېواد د مشر لپاره هم غوره بولي:
سردار هغه دی چې شرم ننگ لري
مدام د شرم توره تر څنگ لري
صرفه په زر نه کا صرفه په سر نه کا
چې دشمنان وي له هغو جنگ لري.

چې صرفه کاندي په سر
يا صرفه کاندي په زر
نه به خان نه به سلطان شي
نه به خپل کاندي کشور
چې په ځان مړنۍ نه وي
مړنتوب نه کالبنکر

ددې ترڅنگ خوشال بابا د سردارۍ لپاره د يو لړ نورو ځانگړنو يادونه هم
کوي:

سردار د عفوې د کرم څښتن
د جنگ تر کاره په اشتي مين بڼه دی
د پرهرونه د مـرد داری دي
چې واره تېر شي تېر مېرهن بڼه دی

سرداري لـره بويـه دا درې توکـه
يو همت دويمه توره بل اخلاق

خوشال، د حاکم يا سلطان لپاره نور ډېر ډېر هرونه هم لازم او
ضرور بولي، وايي:

د مارکه نه وي په تن کې زهر
سردار که نه لري خنجر د قهر
دا دواړه توکـه زما پـه پوهـه
نه ياد په کلي وي نه ياد په بهر⁽¹⁾

د سياست او مشرتوب په باب د بابا په کلام کې ډېرې نورې زياتې
څرگندونې هم شته، خو موږ دلته يوازې پر همدې لنډيز بسنه کوو.

⁽¹⁾ گل پاچا الفت، ننگيالي پښتون، پښتو ټولنه، ۱۳۴۵ل کال، ۲۱ مخ

لیکگر (خطاط) خوشال

خوشال بابا د خپلو گڼو کمالونو ترڅنگ یو ډېر ښه لیکگر (خطاط) هم و. خط د هغه وخت په هنرونو کې یو مهم هنر گڼل کېده. خوشال نه یوازې یو ښه خطاط و، بلکې د خط هنر پر ارزښت او ماهیت هم ډېر ښه پوهېده. خوشال د یو سیاستوال او سیاستپوه لپاره هم د خط او خطاطۍ هنر زده کول، لازم گڼل، نو ځکه خويې د (دستار سپي) لپاره په شلو هنرونو او شلو خصلتونو کې د خطاطۍ هنر په درېیمه کټگوري کې راوړی او وایي: ((درېیم هنر د خط چې داخل د کسب کمال دی)).

خوشال بابا په دستارنامه کې د خط تعریف، ارزښت او د خطاطۍ فن په باب په زړه پورې او ژوره لیکنه کړې ده. د لیک ارزښت یې په دې شان څرگند کړی چې آن ډېرو ژبپوهان به هم ورته گوته په غاښ شي، هغه وایي: ((علم او خط سره لازم او ملزوم دي. علم په مثال وحشي خط یې لکه کمند چې وحشي دی، پرې قید شي. دا هومره کتابونه به نه وو که خط نه وی، په حساب، په کتاب په سیاق به څوک پوهېدل که خط نه وی، د جهان کار سره ټول په خط دی، لوی هنر دی، منزلت، مرتبت یې هم ډېر دی، قدر قیمت یې تر حساب تېر دی، که یې دولتمند زده کا زېب و زینت دی، که یې دروېش زده کا د دروېش دولت دی.

الحق څو چې څوک وایي دا هنر لایق د هغه تعریف دی، کار یې پټ نه دی څرگند دی، ولې حیف دا چې د هر چا په مصاحبت تن ورکا، لار نه گوري، هر څوک یې چې په لاس واخلي، نور د هغه شي، د هر چا یار دی:

درسته ښه یې ته دلداره	یوه چار دې ده یکباره
چې و تا و ته نږدې شي	نوره یې د هغه یاره

کور دده ودان شه، چې دده دمخه څه ورانی ودانی په جهان شي، په هر چا چې دی دا تور مخ برابر کا، کیمیا گر دی، سیسن یې زر کا. بې کامه وي هزار کامراني ورکا، د ډېرو په سرتاج کېږدي، د ډېرو خاورې په سرکا، په دا سبب چې دوزبان دی. د جهان سرگرداني په ده، هر زمان یې سر په تېره تبخ واهه شي، چار پخپل سرکا، مراد و نامرادانو ورکا، ځان گداز رفیق نواز دی. جوانمردی ډېره، وفا یې تر حده تېره ده. درېغه چې د نا اهلو په لاس کې نه وي، په لاس د اهلو وي، دده د سر بلا په بد ذاتو په سفلو و په سهلو وي.⁽¹⁾

خوشال په دستار نامه کې د خط هنر د ارزښت د څرگندولو په ترڅ کې د هغه د زده کولو لارې چارې هم په گوته کوي او زده کوونکو ته یې د زده کړې لارې ښيي. وايي:

((زده کول د خط موقوف د کاتب په تعلیم دی، پخپل طور چې ښه خط گوري، کښې طبیعي باله. دا هم کښل زده کا اما شنیده کی بود مانند دیده- چې کاتب خوش نویس ورته د خط قواعد ښيي اصلاح ورکوي هغه خط په قواعد زده شي او زر زده شي خوش نویسي هم هغه باله شي چې خط د استاد زده کا.

د قلم سازول برابر د کتې گوتې تر بند تراشه بویه، شگاف دې برابر وي چې یو اړخ بل یې نری پېر نه وي، د مشق قلم خو پېر وي هومره ښه وي په محرف قلم زر خوش نویس شي.

محرف و نوک دار قلم و ته وايي. د خط مراد په مړوند دی چې مړوند قوت وشي، نور گوتې په قلم و جوړېږي. د مړوند قوت بې غټه قلم نه شي چې قلم لک وي، ځینې حرف ورځنې ووځي قوت د مړوند کېږي. که مشق ووړ ډېر حرف وي دې کټه لکه کټه گوته هسې وي.

⁽¹⁾ خوشال خټک، دستار نامه، پښتو ټولنه، ۱۳۴۵ ل کال، ۱۸-۱۹ مخونه

مشق په تخته بدفتين بويه. که په د نري قلم ډېر کښې خوش نويس به نه شې که په غټ قلم لږ کښې خوش نويس به شې، قلم چې روغ کا په نقطه ډې وازمبي، که نقطه ترې ښه پرېوته او که نه بيا ډې قط کا.

قلم تراش د قلم ډېره تېره بويه، هاله به ښه روغ شي ښه په قط شي نقطه به ترې ښه پرېوزي، دا کار واړه په چاره تعلق لري.⁽¹⁾

همداسې د سپاهي د جوړولو لپاره هم لارښوونې کوي.

خوشال بابا نه يوازې د خط د هنر يو لارښود او خطاط و، بلکه د يو ځانگړي خط موسس هم و، چې زنځيري نومېده، دا يو ډول ځانگړی ليک دی چې خپله د دوی د کورنۍ ترمنځ کارېده او ښه يې داسې وه چې د تورو يو سر له بل سره نښلېده او همداسې زنځيري شکل يې نيوه، نو ځکه يې زنځيري باله. خوشال بابا د ((زنځيري)) په نامه يو اثر هم لري چې د حبيب الله رفيع په زيار خپور شوی دی.

د خوشال د فکر او ژوندانه د پورتنیو اړخونو ترڅنگ، چې موږ ورته اشاره وکړه، سياستوال خوشال، تېرپوه خوشال، ښکاري خوشال، اسلامپوه خوشال، ارواپوه خوشال، مارشال خوشال، ښوونپوه خوشال او داسې نور عنوانونه چې هر يو د بابا د ژوند او فکر يوه برخه رانغاړي هم د زياتې شننې او څېړنې وړ وو، خو لکه څنگه چې د مخه مو يادونه کړې، بابا يو څو اړخيز شخصيت اود علم يو داسې بحر دی، چې هر څومره پکې مزل وکړو، بيا يې هم پای ته نه شو رسېدلای، ځکه خو مو پورتنیو څو برخو ته په لنډيز سره په اجمالي ډول اشاره وکړه.

⁽¹⁾ خوشال خان خټک، دستارنامه، پښتو ټولنه، ۱۳۴۵ل کال، ۲۰-۲۱ مخونه

څلورم څپرکی

پر خوشال بابا ځانگړي ليکل شوي

کتابونه

خوشال بابا د نړۍ داسې يو ستر عظيم او لوی شاعر، عالم، انديال، مبارز او څو اړخيز شخصيت و، چې که هر اړخ يې په ځانگړي او جلا ډول وڅېړل شي، نو په خپله يو بېل شخصيت، يو بل خوشال او له نورو نه يو بېل او متمایز خوشال مو تر سترگو کېږي. خوشال يو داسې قوم او ملت ته منسوب شخصيت دی، چې نه په کې د ليک لوست کچه ډېره لوړه ده، نه د څېړنيو رسنيو له مخې د نورو د سيالۍ جوگه دی، نه يې ژبه د نړيوالو ژبو په کتار کې ودرول شوې ده، آن تر دې چې په خپل ټاټوبي کې هم د خپلې ژبې له نعمت څخه بې برخې دی.

د نالوستۍ په وجه د ملت د ډېرو وگړو ذهني اړيکي د هغې له وياړلې ماضي سره غوڅ شوي دي. پر دې تنگسيا سربېره پردې فرهنگي يرغل لا بل لامل دی چې، ان د لوستي پارکي پر ذهن يې هم د پردیپالنې سيوری خپور کړی دی.

خو د دې ټولو لاملونو، تنگسياوو او نیمگړتياوو سره سره خپله د پښتنو افغانانو او پرديو له خوا پر خوشال بابا په لسگونو مستقل اثار او اټکل تر (۲۰۰۰) عنوانو پورې بېلابېلې ليکنې خپرې شوې دي. د لروبرو افغانانو هېڅ يوه داسې خپرونه او چاپخانه به نه وي چې په هغې کې دې د بابا یادون نه وي راغلې. اکثر و هغو بهرنيو خپرونو چې پر افغانستان يا افغانانو يې ليکنې کړي، ضروري يې د لوی خان یادونه هم کړې او د هغه له افکارو او اشعارو څخه اغېزمن شوي هم دي، يو شمېر بهرنيو ختيځپوهانو او نورو ليکوالو د بابا پر اندوژوند ډېرې په زړه پورې ليکنې کړي او مستقل اثار

بې هم خپاره کړي دي، ځينو د خپلې ماسترۍ او ډاکترۍ تيزسونه هم د بابا پر ژوند او اثارو ليکلي دي. لنډه دا چې د بابا پر ژوند اثارو او شخصيت باندې د ټولو شويو ليکنو شمېر څو زرو عنوانو ته رسېږي، چې د هغو په باب تراوسه پورې د خوشال بابا څو کتابينودونه جوړ شوي او نورو ته هم اړتيا ده، خو موږ دلته يوازې هغه اثار معرفي کوو چې د بابا د ژوند، شخصيت او اثارو په باب ليکل شوي او په مستقل ډول چاپ شوي دي، په دې اثارو کې يا د اثر ټوله برخه د بابا اندوژوند ته ځانگړې شوې يا يې يوه برخه د هغه پراند وژند متمرکزه ده او بله برخه يې خپله د بابا کلام دی. لکه په انگرېزي ژبه د بابا ژباړل شوي شعرونه او بيا پر هغو تبصرې او شننې او يا د هغه پېژندنه. موږ دلته همدغه ډول مستقل او يا نيمه مستقل اثار معرفي کوو:

۱- خوشال خان خټک څه وايي؟

دا کتاب د استاد عبدالروف بېنوا له خوا لومړی ځل په هندوستان کې چاپ شوی دی. پر ۱۹۵۰ م کال، په کابل کې د پښتو ټولنې له خوا بيا چاپ شو. کتاب ۱۵۸ مخونه لري او د خوشال د فکر و فن پر بېلابېلو اړخونو په کې بحث شوی دی.

۲- خوشال خان خټک او څو نور فرهنگيالي خټک:

د سر محقق عبدالله بختاني خدمتگار له خوا ليکل شوی. د خوشال بابا پر معرفۍ سربېره يې يو شمېر نور خټک شاعران او ليکوال هم معرفي کړي دي. دا کتاب (۳۷۲) مخه لري، خو تراوسه چاپ شوی نه دی.

۳- منتخبات خوشال خټک:

دا کتاب د سيد انور الحق له خوا ترتيب شوی او د خوشال بابا د کلام غورچاڼ په کې شوی دی، ددې کتاب اردو ترجمه هم شوې ده او په جلا ډول چاپ شوې ده. دا کتاب ۳۲۱ مخه لري او پر ۱۹۵۲ م کال د پېښور پښتو

اکیډمۍ له خوا چاپ شوی دی. په کتاب کې د بابا له کلام نه علاوه د هغه د ژوند حالات هم بیان شوي دي.

۴- د تورې او قلم خاوند:

دا کتاب محمد نواز خټک ترتیب کړی، په دې کتاب کې ټول هغه مضامین راټول شوي چې د خان علین مکان (خوشال بابا) پر زیارت باندې د یوې لویې او درنې غونډې په ترڅ کې اورول شوي وو. دا کتاب اداره اشاعت سرحد پېښور پر ۱۹۶۱م کال چاپ کړی دی. کتاب ټول (۱۸۰) مخه لري.

۵- خوشال او پسرلی:

د خوشال بابا د پسرلنیو شعرونو یو غورچاڼ دی، چې پر ۱۹۵۸م کال په کابل کې د پښتون غږ مجلې له خوا په ۳۶ مخونو کې چاپ شوی او غ. نوري پرې یوه سریزه کښلې ده.

۶- ننگیالی پښتون:

پر ۱۹۲۲م کال په کابل کې د بابا په باب یو نړیوال سیمینار جوړ شوی و، ددې سیمینار مقالې د (ننگیالی پښتون) په نامه په ۳۳۰ مخونو کې د یوه ځانګړي کتاب په بڼه چاپ شوې دي.

۷- توریالی پښتون:

دا هم په کابل کې د بابا په باب پر ۱۹۷۱م کال د شوي سیمینار د لیکنو ټولګه ده، چې په کتابي بڼه په ۲۸۸ مخونو کې په کابل کې چاپ شوې ده.

۸- د خوشال خان خټک یو شعر:

په هر څه کې ننداره د هغه مخ کړم
چې له ډېرې پیداییه نه ناپدید شو

د بابا پر همدې يوه بيت باندې حمزه شينواري يو تحليلي کتاب ليکلی او پر ۱۹۷۱م کال په لاهور کې د شاهين چاپخونې له خوا چاپ شوی دی، چې ۱۸۴ مخه لري.

۹- ارمغان خوشال:

ميا سيد رسول رسا دا کتاب ترتيب کړی، د خوشال بابا د کلام انتخاب دی چې غزلې، قصيدې، رباعيات، قطعې، بازنامه، سواتنامه، فضلنامه او نور په کې شامل دي، دا کتاب پر ۱۹۲۴م کال په پېښور کې د يونيورسټي بک ايجنسي له خوا چاپ شوی دی. (۱۰۳۳) مخه لري او د مرحوم رسا ۱۴۴ مخه سريزه هم ورسره مله ده.

۱۰- ملي قهرمان:

استاد گل پاچا الفت ترتيب کړی او پر ۱۹۲۵م کال په کابل کې د پوهنې په چاپخونه کې چاپ شوی دی. (۱۱۴) مخه لري په کتاب کې لومړی د خوشال بابا په باب د بېلابېلو پوهانو نظريې راټولې شوي، ورپسې د خوشال بابا پر نظرياتو (عشق، چلند او ښکار پوهنه) بحث شوی او هم د هغه د کلام بېلگې راوړل شوي دي.

۱۱- خوشال خان خټک او دده ادبي مکتب:

دا کتاب دوکتور عارف عثمانوف ترتيب کړی او پر ۱۹۸۲م کال په دولتي چاپخونه کې د افغانستان د علومو اکاډمۍ له خوا چاپ شوی دی. (۲۱۴) مخونه لري، کتاب درې څپرکي لري په لومړي څپرکي کې يې د شپاړلسمې او اولسمې پېړۍ د پښتو ادب تاريخ جاج اخیستل شوی، په دويم څپرکي کې د خټکو د اصل، نسب، قبيلې د خوشال ژوند دود او د خوشال د فن په هکله خبرې شوي دي. په درېيم څپرکي کې د خوشال د ادبي ښوونځي او د کتاب د اخځونو يادونه راغلې ده.

۱۲- پښتو - خوشال نمبر:

دا د هغه سیمینار د لیکنو او نظمونو ټولگه ده، چې پر ۱۹۷۱م کال د پښتو اکاډمۍ پېښور له خوا شوی و، دا ټولگه ۸۸ مخه لري.

۱۳- خوشال شناسي:

دا هم د لیکنو یوه ټولگه ده، چې د تاج سعید او زیتون بانو له خوا پر ۱۹۸۰م کال په کتابي بڼه ترتیب شوې او په ۱۵۹ مخونو کې په شاهین برقي پریس کې چاپ شوې ده.

۱۴- خوشال کیست:

دا کتاب مېرمن معصومه عصمتي وردگ لیکلی او په هغه کې یې د بابا د ژوند او اثارو په باب معلومات وړاندې کړي، دا کتاب په کابل کې چاپ شوی دی.

۱۵- پښتو - خوشال نمبر:

دا د خوشال په باب د بېلابېلو لیکنو او نظمونو یوه لویه ټولگه ده چې د پښتو مجلې د ۱۹۸۰م کال په مارچ- می گڼه کې د خوشال بابا د درې سووم تلین په درناوي، د پښتو اکاډمۍ پېښور له خوا په ۴۰۷ مخونو کې چاپ شوې ده.

۱۶- خوشال ریویو:

دا د خوشال رسیږچ سیل درې میاشتني گڼه ده، چې د خوشال د فکر و فن په باب لیکنې په کې چاپېږي، په لومړۍ گڼه کې یې څلور گڼې رانغاړل شوي او په ۲۷۱ مخونو کې چاپ شوې ده.

۱۷- خوشال ریویو:

د خوشال ریویو دویمه گڼه کې هم دوه گڼې راغلي دي. دا گڼه پر ۱۹۸۵م کال چاپ شوې او ۱۷۹ مخه لري.

۱۸- خوشال ریویو:

د خوشال ریویو درېیمه گڼه کې دوه گڼې رانغاړل شوي او پر ۱۹۸۵م کال چاپ شوې دي، (۲۲۳) مخه لري.

۱۹- خوشال او جماليات:

د ډاکټر اقبال نسيم خټک اثر دی چې پر ۱۹۸۳م کال ليکل شوی دی، (۴۷۷) مخه لري. ډاکټر اقبال نسيم خټک ته په دې اثر د (پي ايچ ډي) ډگري ورکړل شوې ده. دا ليکنه دوه برخې لري، په لومړۍ برخه کې د جمالياتو بنيادي مباحث او د جمال (نسکلا) په باب د خوشال د تصور په اړه معلومات وړاندې شوي دي، په دويمه برخه کې د خوشال د فن او نظريې او د هغه په کلام کې د شعري محاسنو په باب خبرې شوي دي.

۲۰- خوشال خان خټک او د هغه د کورنۍ علمي او ادبي خدمات:

شاه جهان دا اثر د ۱۹۸۳م کال په بهير کې بشپړ کړی، (۳۰۷) مخه لري، خو تراوسه چاپ شوی نه دی.

۲۱- خوشال خان خټک بابای پښتو شاعري:

شاه جهان دا اثر ترتيب کړی او د خوشال ريسرچ سيل له خوا پر ۱۹۸۵م کال چاپ شوی دی. (۱۲۳) مخه لري، په دې کتاب کې د خوشال د ژوند او فن په باب معلومات راغلي دي.

۲۲- ښاغلی پښتون:

دا د هغو ليکنو او منظومو پېرزوينو ټولگه ده، چې د نوښار ادبي جرگې د ۱۹۳۸م کال د جون پر مياشت د خوشال بابا د ياد ورځې په مناسبت اورول شوې وې او بيا د نواز خټک په هڅه او ترتيب د ۱۹۳۸م کال د اگست پر مياشت چاپ شوې ده، دا کتاب ۸۰ مخه لري.

۲۳- اباسين خوشال نمبر:

د اباسين مجلې د ۱۹۸۷م کال اپريل- می گڼه د خوشال بابا په باب ليکل شويو مقالو او ليکنو ته ځانگړې شوې، د ۲۱ تنو ليکوالو ليکنې او منظومې بېلگې په کې راغلي او په ۸۸ مخونو کې چاپ شوې ده.

۲۴- خوشال خان خټک د مطبوعاتو په هنده کي:

په دوو ټوکو کې پر ۱۳۵۸ل کال د کابل پوهنتون له خوا خپور شوی، په دې اثر کې هغه کتابونه او لیکنې معرفي شوي چې د بابا په اړه لیکل شوي دي. د خوشال بابا د کتابښودنو په لړ کې دا ډېر مهم کتاب دی، په لومړي ټوک کې یې چې ۲۱۲ مخه لري د خوشال په باب (۲۸۲) عنوانه مقالې او په دویم کې چې ۲۰۴ مخه لري، ۱۲۳ عنوانه مقالې او ځینې ځانګړي کتابونه معرفي شوي دي.

۲۵- گام پر گام له خوشال سره:

د استاد محمد اصف صمیم یو څېړنیز او تحلیلي اثر دی چې د خوشال بابا پر ژوند ژوره څېړنه کوي، دا کتاب پر ۱۳۷۸ل کال د افغانستان د کلتوري ودې ټولنې- جرمني له خوا په پېښور کې په ۱۲۰ مخونو کې د یو زر ټوکو په شمېر چاپ شوی دی. په دې کتاب کې خوشال او کتابونه، خوشال او شاعران، خوشال د ژبې ټوپک، خوشال او قرآن، گام پر گام له خوشال سره او یو شمېر نور مسایل خپرل شوي دي.

۲۶- خوشال خان د مغلو په دربار او د ادب په ډگر کې:

دا د شیریندل گردیوال مونیوګراف دی، چې په دې کې د خوشال لنډه پېژندنه له مغولو سره اړیکې او ادبي کارنامې خپرل شوي دي. دا اثر پر ۱۳۵۲ل کال لیکل شوی، خو تر اوسه لا چاپ شوی نه دی.

۲۷- خوشالخان خټک:

دا کتاب دو ست محمد کامل مومند د خان پر ژوند او کلام، پر (۱۹۵۱) م کال په اردو ژبه لیکلی دی. (۴۱۲) مخونه لري او (اداره اشاعت سرحد) پېښور، چاپ کړی دی.

۲۸- خوشال خان اوراقبال:

دا کتاب عبدالصمد خان په اردو ژبه لیکلی، د بابا پښتو اشعار هم ورسره مله دي. پر ۱۹۴۰م کال د پېښور منظور عام پریس کتابتون چاپ

کړې دی، (۳۷۲) مخونه لري. لیکوال په کې ددې دواړو شاعرانو پرتله کړې ده.

۲۹- تعلیمات خوشال:

په دې نامه، میر عبدالصمد خان یو کتاب په اردو ژبه کې لیکلی دی، دا کتاب د عکاس پرنټرز پېښور له خوا پر ۱۹۷۸م کال چاپ شوی دی، (۹۴) مخونه لري او د خوشالخان د کلام پر ځینو اړخونو په کې خپرې شوې ده.

۳۰- خوشال خټک کا مختصر تعارف:

دا کتاب پروفیسور پرېشان خټک په اردو ژبه لیکلی دی. د ۱۹۸۰م کال د مارچ پر میاشت د اباسین اړت کونسل پېښور له خوا چاپ شوی دی، دې کتاب کې د خوشال پر فکر و فن خبرې شوې دي.

۳۱- پښتنو کا عظیم شاعر خوشال خان خټک:

دغه کتاب پروفیسور نعیم تقوي په اردو ژبه لیکلی دی. (۱۹۲) مخه لري او پر ۱۹۸۱م کال په تجارتي پریس ناظم اباد کراچۍ کې چاپ شوی دی. په دې کتاب کې د خوشال د ژوند و فن په باب خبرې شوي دي.

۳۲- پښتون کون؟

ښاغلي پروفیسور پرېشان خټک لیکلی او پر ۱۹۸۴م کال د خوشال ریسرچ سیل له خوا چاپ شوی دی. ټول ۲۲۰ مخه لري او په اردو ژبه یې لیکلی دی، په دې اثر کې د پښتنو د اصل و نسل په باب د بېلابېلو نظریو جاج اخیستل شوی او بیا د خوشال د ژوند په باب تفصیلي خبرې شوي دي.

۳۳- خوشالنامه:

دا د هغه سیمینار د لیکنو او نظمونو جونګ دی، چې پر ۱۹۸۰م کال د خوشال بابا درې سووم تلین په درناوي په اباسین اړت کونسل کې جوړ شوی و، د ا مقالې په اردو ژبه دي، دا کتاب پروفیسور پرېشان خټک او خاطر غزنوي ترتیب کړی او ۲۸۰ مخه لري.

۳۴- د خوشال د کلام انگریزي ژباړه:

میجر اورتي د خوشال بابا سل غزلونه او نظمونه په انگریزي ژبه ژباړلي او خپاره کړي دي او تبصره یې پرې کړې ده.

۳۵- د خوشال خټک شعرونه:

اولف کیرو او یولن هاول د پویمزاف د خوشال خټک په نوم په انگریزي ژبه د خان د شپږویشو غزلونو ژباړه کړې ده او خپل نظریې پرې لیکلې دي، دا کتاب ۹۸ مخه لري او پښتو اکیډمي پېښور پوهنتون له خوا پر ۱۹۲۳م کال چاپ شوی دی.

۳۶- دوست محمد کامل، اولف کیرو او یولن هاول د پویمزاف په شریک کوشش په انگریزي ژبه یو اثر لیکلی، دې اثر کې د پویمزاف د خوشال خان خټک په باب خپله اختلافي خبرنه وړاندې کړې ده، دا کتاب پر ۱۹۲۸م کال چاپ شوی، ۱۵۷ مخه لري، د کتاب په سریزه کې د خوشال بابا پر ژوند و فن خبرې شوي دي.

۳۷- په ډنمارکي ژبه د خوشال بابا شعرونه:

د ډنمارک پادري جنیزانو الډسن د بابا اته ویشت غزلونه او نظمونه په ډنمارکي ژبه ژباړلي او دیو کتاب په بڼه یې خپاره کړي دي.

۳۸- په انگریزي ژبه د خوشال خان خټک د کلام انتخاب دی چې غزلونه، قصیدې او نور په کې شامل دي، د سي-ای بېلف له خوا په انگریزي ژبه ژباړل شوي او د استیفین اوزامنو په اهتمام یې پر ۱۸۹۰م کال په ۷۴ مخونو کې چاپ شوي دي.

۳۹- لایف اینډ ورکس اف خوشال خان خټک (د خوشال خان ژوند او مبارزه):

دا یوه خبرنیزه لیکنه ده، چې د لاهور مېرمن خدیجه فیروزالدین د خوشال پر ژوند و فن، د ۱۹۴۰م کال په شاوخوا کې لیکلې ده او بیا یې وروسته پرې له پنجاب پوهنتون څخه د دوکتورا درجه ترلاسه کړې ده.

دا لیکنه په انگریزي ژبه شوې وه، (۴۴۶) مخه لري، لومړنۍ برخه د خوشال له قوم او قبیلې، ژوند او جگړو او مړینې سره اړه لري او دویمه برخه یې د خوشال له اثارو او فن سره، دا لیکنه چاپ شوې نه ده، خو د خپل لومړیتوب او څرنگوالي له مخې ډېره ارزښتناکه ده. داسې ویل کېږي چې علامه اقبال مېرمن خدیجې ته ددې لیکنې سپارښتنه کړې وه.

پایله

څرنگه چې خوشال بابا یو عظیم او هر اړخیز شخصیت دی او دده ژوند او اند د هر اړخ څېړنه ډېر کار و زیار ته اړتیا لري، په لنډو څېړنو کې د هغه د ټول ژوند او فکر څېړل خورا گران کار دی.

ما چې کله د بابا د اندو ژوند پر څېړنې پیل وکړ، نو دا راته لازماً څرگنده شوه، چې بابا د پوهې او هنر یو بحر دی، لیکوال یوازې دومره کولای شي چې ددې بحر پر یوې خوا یا یوې څپې خبرې وکړي او د زیاتو موضوعگانو له څېړنې او شننې تېر شي، هغه څه چې په دې اثر کې ما انتخاب کړي وو، هغه مې هم په لنډ او اجمالي ډول وڅېړل، ځکه ددې هرې موضوع پوره څېړل د یو ځانگړي اثر د لیکلو غوښتنه کوي. زما په دې لیکنه او هڅه کې به ډېرې نیمگړتیاوې وي او د بابا حق به مې نه وي ادا کړی. خو زما دا لیکنه لږ تر لږه د بابا له اند و ژوند سره د یوې ژورې مینې نښه او د خوشالپوهنې په برخه کې د نورو څېړنو او پلټنو لپاره یوه هڅه او هیله ده.

خدای (ج) دې وکړي هغه څوک چې دا اثر لولي، د خوشال بابا په باب د معلوماتو په برخه کې ورته گټور تمام شي.

په درناوي

پوهنیار محمد اسمعیل یون

۱۳۸۰ل کال، کابل

اخځلیک

- ۱- الفت، گل پاچا، ننگیالی پښتون، پښتو ټولنه ۱۳۴۵ل کال.
- ۲- انوار الحق، پښتو مجله، مارچ-می گڼه پېښور ۱۹۸۰م کال.
- ۳- تسنیم گلاب، پښتو مجله پېښور، ۱۹۸۰م کال د مارچ-می گڼه.
- ۴- خټک، خوشال خان، کلیات، لومړی ټوک د علومو اکاډمي ۱۳۵۸ل کال.
- ۵- خټک خوشال خان، دستارنامه، پښتو ټولنه ۱۳۴۵ل کال.
- ۶- خټک، اقبال نسیم، اباسین مجله پېښور ۱۹۷۸م کال اپریل-می گڼه.
- ۷- روهي محمد صدیق، د خوشال کلیات، لومړی ټوک د افغانستان د علومو اکاډمي ۱۳۵۸ل کال.

- ۸- رښتین، صدیق الله، د خوشال خټک طبنامه، پښتو ټولنه، ۱۳۴۵ ل کال.
- ۹= رفیع حبیب الله، نسبنامه د خوشال خان خټک او افضل خان، لاهور ۱۳۸۰ ل کال.
- ۱۰- رفیع، حبیب الله، د خوشال خان خټک خټکنامه، لاهور ۱۳۸۰ ل کال.
- ۱۱- رفیع، حبیب الله، د خوشال خان خټک وصیتنامه، لاهور ۱۳۸۰ ل کال.
- ۱۲- رفیع، حبیب الله، د خوشال خان خټک هند کوهنامه، لاهور ۱۳۸۰ ل کال.
- ۱۳- رسا، سید رسول، ارمغان خوشال پېښور، ۱۹۲۴ م کال.
- ۱۴- شینواری، حمزه، ننګیالی پښتون، پښتو ټولنه ۱۳۴۵ ل کال.
- ۱۵- صمیم، محمد اصف، گام پر گام له خوشال سره، د افغانستان د کلتوري ودي ټولنه - جرمني، پېښور ۱۳۷۸ ل کال.
- ۱۶- عثمانوف، عارف، ننګیالی پښتون، پښتو ټولنه ۱۳۴۵ ل کال.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library